תנ״ך · ראשונים · רשב״ם · תורה

רשב"ם על בראשית

רשב״ם

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רשב"ם על בראשית

רשב״ם

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשבם-על-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 9
פרק ג 9
פרק ד 10
פרק ה 10
פרק ו 11
פרק ח 11
פרק י 11
פרק יא 12
פרק יב 12
פרק יד 12
פרק טו 12
פרק יח 13
פרק יט 15
פרק כ 17
פרק כא 18
פרק כב 20
פרק כג 21
פרק כד 22
פרק כה 26
פרק כו 29
פרק כז 32
פרק כח 34
פרק כט 36
פרק ל 37
פרק לא 40
פרק לב 42
פרק לג 45
פרק לד 46
פרק לה 46
פרק לו 48
פרק לז 50
פרק לח 54
פרק לט 56
פרק מ 57
פרק מא 58
פרק מב 62
פרק מג 63
פרק מד 64
פרק מה 65
פרק מו 67
פרק מז 68
פרק מח 69
פרק מט 71
פרק נ 78

פרק א

פסוק א

יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במסכת שבת (דף ס"ג ע"א): הוינא בר תמני סרי שנין, ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מייתור המקראות או משינוי הלשון, שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה, כמו "אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם", ודרשו חכמים: "באברהם", מאריכות הלשון, שלא היה צריך לכתוב "בְּהִבָּרְאָם". עתה אפרש פירושי הראשונים בפסוק זה, להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים: בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן, שהרי המים קדמו, כדכתיב: "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם" (פסוק ב). ועוד, שאין כתוב כאן "בראשונה", אלא "בְּרֵאשִׁית"; דבוק הוא, כמו "וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל" (בראשית י י). והמפרש כמו "תְּחִלַּת דִּבֶּר ה' בְּהוֹשֵׁעַ" (הושע א ב), כלומר: בתחלת ברוא אלהים את השמים, כלומר: בטרם ברא שמים וארץ – הָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם, נמצא שהמים נבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לו לכתוב "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", שמאחר שעדיין לא נבראת – לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים, מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות, שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר, כדכתיב: "שֵׁם וְחָם וָיֶפֶת" (בראשית ט יח), וכתיב: "וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן" (שם). אלא מפני שכתוב לפניו "אֲרוּר כְּנָעַן", ואילו לא פורש תחילה מי כנען, לא היינו יודעין למה קללו נח. "וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל" (בראשית לה כב). למה נכתב כאן "וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל"? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן! אלא לפי שבשעת פטירתו אמר: "פַּחַז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה" (בראשית מט ד), לפיכך הקדים "וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל", שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים, הקדימה משה רבינו לפרש לך מה שאמר הקב"ה בשעת מתן תורה: "זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ... כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שמות כ, ז-י). וזהו שכתוב: "וַיְהִי בֹּקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי" (פסוק לא), אותו ששי שהוא גמר שישה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת: וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים"

וגו', כלומר: בתחילת בריאת שמים וארץ, כלומר: בעת שנבראו כבר שמים העליונים והארץ, הן זמן מרובה הן זמן מועט, אז "וְהָאָרֶץ הָיְתָה" [וכו'] (פסוק ב).

פסוק ב

"וְהָאָרֶץ הָיְתָה"– הבנויה כבר.

"הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ" – שלא היה בם שום דבר, כדכתיב בירמיה (ד כג): "רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ וָבֹהוּ וְאֶל הַשָּׁמַיִם וְאֵין אוֹרָם"; "רָאִיתִי וְהִנֵּה אֵין הָאָדָם" (שם פסוק כה); "מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם וְעַד בְּהֵמָה נָדְדוּ הָלָכוּ" (שם ט ט). וזהו תֹהוּ וָבֹהוּ, חורבו מאין יושב.

"וְחשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם" – זהו "וְאֶל הַשָּׁמַיִם וְאֵין אוֹרָם".

"וְרוּחַ [אֱלֹהִים] מנשבת עַל פְּנֵי הַמָּיִם" – והוצרך הרוח למה שכתב לפנינו (פסוק ט): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד" וגו', כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקיעת ים סוף, שנתראית הַיַּבָּשָׁה על ידי "וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה כָּל הַלַּיְלָה וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם" (שמות יד, כא).

פסוק ג

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" – לתקן האמור, "וְחשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם".

פסוק ד

"וירא א-להים את האור" - נסתכל במראהו כי יפה הוא. וכן: ותרא אותו כי טוב הוא, נסתכלה במשה שנולד לששה חדשים, כמו שמואל לתקופת הימים, וראתהו כי טוב ויפה הוא שנגמרו סימניו וצפרניו ושערו. ותצפנהו שלש ירחים, כלומר: עד סוף ט' חדשים, שהרי ראתהו וידעה שהוא טוב ויפה בסימנים, שאינו נֶפֶל.

"ויבדל א-להים בין האור ובין החשך" - שי"ב שעות היה היום ואח"כ הלילה י"ב. האור תחילה ואח"כ החשך. שהרי תחילת בריאת העולם היה במאמר 'יהי אור'. וכל חשך שמקודם לכך, דכתיב: 'וחשך על פני תהום', לא זהו לילה.

פסוק ה

ויקרא אלהים לאור יום - תמה על עצמך לפי הפשט, למה הוצרך הקב"ה לקרוא לאור בשעת יצירתו 'יום'?! אלא כך כתב משה רבנו: כל מקום שאנו רואים בדברי המקום יום ולילה, כגון 'יום ולילה לא ישבותו' - הוא האור והחשך שנברא ביום ראשון, קורא אותו הקב"ה בכל מקום 'יום ולילה'. וכן כל: 'ויקרא אלהים' הכתובים בפרשה זו. וכן: 'ויקרא משה להושע בן נון יהושע', האמור למעלה. למטה אפרים הושע בן נון', הוא אותו שקרא משה יהושע בן נון, שמינהו קודם לכן משרתו בביתו, שכן דרך המלכים

הממנים אנשים על ביתם לחדש להם שם, כמו שנאמר 'ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח'.'ויקרא לדניאל בלטשצר' וגו'....
ולחושך קרא לילה - לעולם אור תחילה, ואח"כ חשך.
ויהי ערב ויהי בקר - אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום, אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, ויהי בוקר, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר, הרי הושלם יום א' מן השישה ימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות, ואח"כ התחיל יום שני, ויאמר אלהים יהי רקיע. ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד הם, כי לא הוצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקיר יום ונגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני.

פסוק ו

ויאמר אלהים יהי רקיע - לאחר שנגמר יום ראשון לבוקרו, ויאמר אלהים.
רקיע - לשון פעול הוא, כמו עשיר שפתרונו מעושר, חסיד - מחוסד. לפי שמן הארץ עד השמים העליונים היו מים, כדכתיב: מרחפת על פני המים, עתה חילקן הקב"ה באמצע, ועשה ריקוע פרוש ממזרח למערב ומצפון לדרום, להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים עד [יום] שלישי שנראית היבשה, לא נאמר כי טוב בשני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד ליציאת האילנות והדשאים.
בין מים למים - להיות חציין למעלה וחציין למטה.

פסוק ח

ויקרא אלהים לרקיע שמים - כמו שפירשתי למעלה, כלומר: הוא נקרא שמים בכל מקום בתורה. ושמים העליונים היו בכלל שמי השמים וכל צבאם, והן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וגו'.
ויהי ערב ויהי בקר יום שני - שנטה היום לערוב, ואח"כ ויהי בקר של יום שני. הרי נגמר יום שני משׁשת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות, והתחיל עתה יום שלישי בבקר.

פסוק ט

ויאמר אלהים יקוו - כמו שפירש למעלה ע"י הרוח, כי לכך נאמר: ורוח אלהים מרחפת, [כמו] בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע"י מעשה של ריקוע, כן מים שעל הארץ הקווה ע"י מעשה של רוח.
ותראה היבשה - כלומר: הארץ שנבראת עם שמים העליונים מקודם שנברא האור, כמו שפירשתי למעלה או זמן מרובה או זמן מועט.

פסוק י
ליבשה ארץ - כמו שפירשתי למעלה, היבשה היא שקרויה ארץ בכל מקום בתורה.

פסוק יא
דשא - כל מיני דשאים ביחד קרויים דשא, וכל מין בפני עצמו קרוי עשב.
עושה פרי למינו - לפי הפשט נאמר למינו בדשאים, שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי, מוסב גם על עשב מזריע זרע.
עושה פרי למינו - עץ התפוח עושה תפוח ולא תמרים.
אשר זרעו בו - בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן בכל מיני פירות.

פסוק יד
יהי מארת - דרך המקראות לומר (לשון) יחיד אצל (לשון) רבים, כמו ויהי אנשים אשר היו טמאים. וכן פירושו, יהי מעשה. ומה הוא? מאורות.
ברקיע השמים - הנרקע. ופרוש תחת השמים העליונים.
ברקיע - לפי שהוא דבוק לתיבה שלאחריו כלומר: רקיע של שמים, לכך הוא נקוד חטף. וכן קציר כשהוא דבוק יאמר, עד כלות קציר השעורים וקציר החטים. כבר אמרנו למעלה ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, אבל עדיין גמר הלילה ותחילת היום ממש אין ידוע כי אם בהנץ החמה, וגם גמר היום ותחילת הלילה ממש לא נודע כי אם בשקיעת החמה וצאת הכוכבים, להבדיל בין תחילת היום ובין תחילת הלילה.
והיו לאותות ולמועדים - כדכתיב בחזקיהו: זה לך האות מאת ה' וגו' הלך הצל עשר מעלות וגו' הרי החמה הייתה לו אות. וכתיב: ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו'. וכתיב: מאותות השמים אל תחתו.
ולמועדים - מהילוך הלבנה שמתחדש לכ"ט יום וחצי, נועדים מועדי השנה וזמני השטרות, כדכתיב: עשה ירח למועדים.
ולימים - שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום אחד.
ושנים - ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה.

פסוק טו
היו למאורות וגו' - להאיר לעולם יהיו.

פסוק טז
הקטן - משני המאורות הגדולים.

פסוק יח
ולהבדיל בין האור ובין החשך - בין תחילת האור ובין תחילת החשך. הנץ החמה הוא תחילת האור, צאת הכוכבים הוא תחילת החשך.

פסוק כ
יעופף על הארץ על פני רקיע השמים - אע"פ שיצירתו מן המים גידולו יהיה בארץ.

פסוק כא
התנינים הגדולים - אף על פי שאמר הקב"ה ישרצו, שהם דגים שאינם גדולים כל כך, אעפ"כ גם התנינים הנזכרים במקום אחר ברא עימהם, לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון האמורים בנביאים, והאמור באיוב: תמשוך לויתן בחכה.

פסוק כב
ויברך אותם אלהים - בכל מיני חיים תמצא שבירכן, בדגים ובעופות, באדם , ובהמה וחיה.
ומִלְאוּ את המים - לשון ציווי והוא משקל רפי, כמו: אמרו לאלהים, רדפו מהר אבל מַלְאוּ לשון ציווי. משקל דגש כמו: דַּבְּרוּ אל כל עדת בני ישראל, וְחַזְקוּ ידים רפות.
יֶרֶב - כמו יִרְבֶּה וכמו יִפְנֶה. וכן כל תבת פעל שסופם ה"א, כמו פָּנָה, קנה, בנה, מחה, יאמר וַיִּפֶן, ויקן, ויבן, וימח.

פסוק כד
וחיתו ארץ - כמו: למעינו מים, בנו בעור, יתר וי"ו.
ויהי כן - כלומר: כן היה לעולם.

פסוק כו
ויאמר - למלאכיו.
נעשה אדם - כמו שמצינו במיכיהו בן ימלא במלכים, ובישעיה: את מי אשלח ומי ילך לנו, וגם באיוב.
כדמותנו - בענין חכמתנו, שהרי כשמתקלקל האדם כתיב: נמשל כבהמות נדמו.
וירדו -מן רדה, כמו ויעשו מן עשה, בכה ויבכו, שבה וישבו.

פסוק כז
בצלמו - של אדם, הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהינום ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה

זכר ונקבה ברא אותם - כמו שמפרש לפנינו ויקח אחת מצלעותיו, כלל ואח"כ פירש. וכן מצאתי בל"ב מדות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שלמד מפסוק זה כלל ואח"כ פרט.

פסוק כח
וְכִבְּשֻׁהָ - רפי, כמו ונכבשה הארץ לפניכם. ולפי שהוא משקל רפי ולשון ציווי לכך הוא נרפה, אבל וְכִבֵּשׁוּהָ דגש, פירושו לשעבר, כמו: קבצו פארור.

פסוק כט
הנה נתתי לכם - נותן אני לכם עתה דוֹיֵינְש. וכן: הרימותי ידי, מרים אני. נתתי כסף השדה, נותן אני.

פסוק ל
ולכל חית הארץ וגו' - אבל בשר לא הותר לאדם הראשון, עד שבא נח ואמר לו: כירק עשב נתתי לכם את כל.

פסוק לא
ויהי ערב ויהי בקר - אז נגמר יום השישי והתחילה וכו'.
וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד -נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים.

פרק ב

פסוק ג
ויברך אלהים את יום השביעי - כשהגיע עת יום השבת כבר ברא הקב"ה כל צורכי הבריות ומזונותם, ונמצא השבת מבורך מכל טוב.

פסוק כג
זאת הפעם עצם מעצמי - דווקא, אבל מכאן ואילך אינו כן, אלא (אדרבה איפכא) האיש יוצא מן האשה.

פרק ג

פסוק ח
וישמעו את קול ה אלהים מתהלך בגן לרוח היום - מתוך פירושו לשמות יד, ל נראה שהוא מפרש מתהלך כרב חלפאי בב"ר יט, יב שמוסב על קולו.

פסוק יא
המן העץ - ה"א תמיהה המתקיימת.

פסוק כא
כתנות עור וילבישם - כתנות להלביש כל הגוף.

פרק ד

פסוק ג
מנחה - לשון דורון, מגזרת נחה את העם. כלומר: אם תיטיב, שלא תעשה עונות כי אם מעט, שאת, תוכל לסבול עונותיך ולא יכבידו עונותיך עליך.

פסוק ז
ואם לא תיטיב - לפתח חטאתך [תהיה] רובץ, כלומר: ואם תעשה עונות הרבה, תהיה רובץ תחת החטאת והעון שלא תוכל לשאת ולסבול אותם.

פסוק כ
ישב אהל ומקנה - רועה צאן.

פרק ה

פסוק כט
זה ינחמנו - ואם תאמר כיון שאמרו נביא גדול היה עבר שקרא לבנו פלג, למה אין אומר נביא גדול היה למך שקרא לבנו נח?! ותירץ רשב"ם) שזה היה ראשון לנולדים אחר מיתת אדם, ולכך קראו נח שאמר: יהי רצון שיתקן זה עיותו של זה. ולשון תפלה הוא ינחמנו ינח ממנו, כלומר: שיעשה לנו הנחה וקורת רוח, אבל לשם לא שייך למימר לשון תפלה, אלא לשון נביאות. אי נמי יש לומר קודם שנולד נח.

פסוק לא
ויהי כל ימי למך - (הקשה הר"ר שמואל בה"ר מאיר זצ"ל): למה לנו למנות שני רשעים הכתובים בפרשה?(ותירץ): דכך דרכן של נביאים זה אחר זה, כדי לידע מניין השנים מבריאת עולם עד ימיהם. כי מתוך השנים ומנינם הכתובים כאן. ומנין שנות הדורות הכתובים עד משה רבינו [ומנין] שעבוד מצרים, דכתיב: ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים וגו'. ומנין ארבעים [שהיו במדבר], למדנו מנין שנים אשר מבריאת עולם עד שנכנסו ישראל לארץ. וכבר מפורש בנביאים מנין השנים אשר מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון, ומבנינו עד חרבנו. ומתוך דברי דניאל למדנו מנין השנים אשר מחרבן בית

ראשון עד חרבן בית שני. וכתב על זה: שבועים שבעים נחתך על עמך, פירוש שבעים מגלות בבל, וד' מאות ועשרים שעמד בית שני, הרי כאן שבע(ה) פעמים שבעים שנה, וזה שבועים שבעה.

פרק ו

פסוק ג

לא ידון וגו' - לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה, בשגם הם פחותים וגרועים ובשר, ואף על פי כן הם גוזלים וחומסים, לכן בודאי אמחה.

פסוק ט

אלה תולדות נח - בני בניו.

פרק ח

פסוק טו

לאמר - כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו, או של ויקרא, או של וידבר, או של ויאמר.

פרק י

פסוק ט

לפני ה' - בכל העולם. וכן: ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא הייתה עיר גדולה כנינוה.

פסוק טו

וכנען ילד - ופוט לא כתב כאן. ואמרו רבותינו: [היינו] סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט, עד שבא יחזקאל ופירש בפרשה, (צור) [כוש] ופוט ולוד. ושאל הרב ר' יוסף קרא את ר' שמואל: מאחר שלא נתבלעה משפחתו למה לא כתב [ו]פוט ילד? אמר) בפרשה זאת כתובים שבעים בנים מבני נח. מכאן אנו למדים שבעים אומות, שהרי כתוב בפרשה ומאלה נפרדו. ופוט וכל בניו לא היו אלא אומה אחת. ואילו אמר ופוט ילד פלוני ופלוני, היאך יכול לומר מאלה נפרדו דמשתמע כי הגוים היו נפרדים מבני נח? [ו]לפיכך פירש כל אחד ואחד, שאם כן, יהיה יותר משבעים לשון, לכך לא כתב ופוט ילד, לידע כי פוט וכל זרעו לא היו אלא לשון אחד.

פרק יא

פסוק ד
הבה נבנה לנו עיר. לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו "וראשו בשמים", הא כתיב (דברים א, כח) "ערים גדולות ובצורות בשמים". אלא לפי שציווים הקב"ה (בראשית א, כח) "פרו ורבו ומלאו את הארץ", והם בחרו להם מקום לשבת שם, ואמרו "פן נפוץ". לפיכך הפיצם משם בגזרתו.

פרק יב

פסוק ג
ונברכו - לשון מבריך ומרכיב, כלומר, יתערבו במשפחתך משפחות האדמה, שהרי משקל רפי הוא.

פרק יד

פסוק יח
ומלכי צדק מלך שלם - לכך הפסיק בין: ויצא מלך סדום ל -ויאמר מלך סדום וכתב בינתיים: ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין. ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשאמר לו בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו הנערים ולא אמר אכלנו, כי הוא אכל משל מלכי צדק.

פרק טו

פסוק א
אחר הדברים האלה - מחובר על הפרשה שלמעלה, אחר הדברים האלה שהרג אברם המלכים, אמר לו הקב"ה: אל תירא אברם מן האומות.

פסוק טז
ודור רביעי ישוב הנה - המפרש דור רביעי של ישראל [טועה הוא] , כי מאחר שנתן קצבה של ארבע מאות שנה , מה לנו אם דור רביעי או חמישי, והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה, אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו, למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה שאחר דור רביעי של אמוריים ישובו ישראל הנה, שהדור מאה שנה כאשר נמצא במסכת עדויות. והרי ארבעה דורות, שאע"פ שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה, צריך אני להמתין ארבעה דורות כדכתיב: פוקד עוון אבות על בנים ועל

שלשים ועל ריבעים לשונאי, אולי יחזרו הבנים בתשובה כי לא שלם זמן פירעון שאני עתיד להיפרע אליו מן האמוריים החוטאים עד הנה ועד אחר דור רביעי של אמוריים כדכתיב: על שלשים וגו' זהו פשוטו.

פרק יח

פסוק א

וירא אליו ה' - האיך? שבאו אליו שלשה אנשים שהיו מלאכים, שבהרבה מקומות כשנראה המלאך קוראו בלשון שכינה, כדכתיב: כי שמי בקרבו שלוחו כמותו. וכן: וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה. וכתוב שם: וירא ה' כי סר לראות.

כחם היום - מה צורך לכתוב היום? אלא להודיעך כי בלוט כתיב: ויבאו המלאכים סדומה בערב ולכך אמר להם לוט: סורו נא אל בית עבדכם ולינו אבל אברהם לפי שבאו אליו כחם היום בבקר, שאין דרך אורחים ללון אלא לאכול ולעבור, לפיכך לא אמר להם ללון אלא וסעדו לבכם ואחר תעבורו.

פסוק ה

כי על כן עברתם על עבדכם - וכן: כי על כן באו בצל קורתי. כי על אשר באו. דרך המקרא לחסר אשר ברוב מקומות.

פסוק ו

קמח סולת - קמח של חטים, שכל מקום שכתיב סלת מחטים הוא, כדדרשינן ממלואים, דכתיב: סלת חטים תעשה אותם.

פסוק ז

ואל הבקר רץ אברהם - לפי שאמר להם פת לחם דבר מועט, לפי שדרכם נחוץ ללכת הוצרך לרוץ ולמהר, לפי שאמר להם מעט ועשה הרבה, ולהגיד חשיבותו של אברהם נכתב כל זה.

פסוק ח

ויקח חמאה וחלב - לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם על השלחן אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש אבל החמאה והבשר שאינו מזומן לכל האורחים הוצרך לפרש.

עומד עליהם - כשאיש יושב ואחר עומד קוראו עומד עליו. וכן: וארא ה' יושב על כסאו. שרפים עומדים ממעל לו. וכן במיכיהו: וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו.

תחת העץ - אילנות שבפרדס.

פסוק ט
איה שרה אשתך - אף על פי שהיו יודעים היו שואלים כדרך שמצינו בשכינה שאמר לאדם איכה. וכן בבלעם: מי האנשים האלה עמך. וכן ישעיה, שהיה יודע שאל כך לחזקיה בשלוחי אויל מרודך. וכל זה דרך התחלת הדבור.

פסוק י
כעת חיה - כעת יולדת, דכתיב: עת יולדת ילדה. וכן בהלכה קרויה יולדת וקרוב לדבר כי חיות הנה כעין מילדת.
והוא אחריו - הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך, לפיכך שמעה שרה את דבריהם.

פסוק יב
עדנה - יתעדן הבשר ויתפשטו הקמטין.

פסוק יג
ויאמר ה' - המלאך הגדול שבהם.
ואני זקנתי - שאמרה: אחרי בלותי וגו'.

פסוק יד
היפלא מה', ששלחנו אליך דבר וכן: וה' המטיר על סדום גפרית ואש מאת ה' מן השמים. הראשון שבפסוק הוא גבריאל. והשני שבפסוק הוא הקב"ה. וכן מפורש בספר האגדה.

פסוק טו
כי צחקת - אלא צחקת. רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא, שהרי כי משמש בארבעה לשונות: אי, דילמא, אלא. דהא. וכן: לא תשתחוה לאלהיהם כי הרס תהרסם. לא תקפוץ את ידך כי פתח תפתח וגו'.

פסוק טז
ויקומו משם האנשים - שנים מהם הלכו לסדום, כדכתיב: ויבאו שני המלאכים סדומה וגדול שבהם היה מדבר עם אברהם. וזהו שכתב בו: וה' אמר המכסה אני וגו' וכן: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. פסוקים אלו מדברי שלישי.

פסוק יז
המכסה אני מאברהם - מה שאני רוצה להפוך את סדום ואני יודע שבניו ישמרו דרך ה' ויזכו להביא עליהם את אשר דבר לאברהם לתת להם את ארץ כנען ואלו העיירות מנחלת בניו הם, כדכתיב: בגבול בני כנען בפרשת נח, ויהי גבול הכנעני מצידן באכה

גררה עד עזה באכה סדומה ועמורה אדמה וצביים עד לשע. ואיך אחריב קרקע שלו וקרקע בניו שלא מדעתו?!

פסוק כ
ויאמר ה' - המלאך לאברהם שלוחים הללו אני שולח בשביל זעקת סדום, כמו שאמר למעלה: ואנשי סדום רעים וחטאים.

פסוק כא
עשו, כלה - פסיק יש בינתיים, להפריד את הדבר. כלומר: אם כן עשו, אעשה אותם כלה.

פסוק כב
עומד לפני ה' - לפני המלאך לבקש פניו.

פסוק כג
תספה - תכלה, כדכתיב: אספה עלימו רעות חצי אכלה בם. אכלה כפל לשון של אספה.

פסוק כד
בתוך העיר - סדום. ומלך סדום היה ראש לכל המלכויות שבמקום ההוא.

פסוק כה
השופט כל הארץ - ששלחך כאן לא יעשה משפט?!

פסוק כו
ויאמר ה' - המלאך. [וכן]: עומד לפני ה' - לפני המלאך לבקש פניו.

פרק יט

פסוק ב
כי ברחוב נלין - אלא ברחוב נלין.

פסוק ד
כל העם מקצה - להודיע, שאפילו א' מן עשרה שאמר אברהם לא נמצא בהם.

פסוק ה
ונדעה אותם - משכב זכור. וכן בפלגש בגבעה.

פסוק ח
כי על כן - על אשר באו.

פסוק ט
גש הלאה - כדכתיב: קרב אליך אל תגע בי כי קדשתיך התקרב לצד הלאה. כלומר: ברח לך מאצלנו.
בא לגור - לוט היה גר בסדום.
נרע לך מהם - יותר מהם נעשה לך רעה.

פסוק יא
בסנורים - מכת עיורון ושממון.
וילאו - פירושו לא יכלו עוד למצוא הפתח. לא בקשו הפתח. וכן: ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, לא יכלו לשתות, מאחר שהיה הדם. וכן מוכיח לבסוף ולא יכלו לשתות ממימי היאור. ובכמה מקומות לשון נלאו מכופל כמו: '[נלאיתי] כלכל לא אוכל'. וכן: 'והיה כי נראה כי נלאה מואב אל הבמות ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל'. וכן: 'הנסה דבר אליך תלאה ועצור במילין מי יוכל'. כלומר:. בשביל שנסה אותך הקב"ה ביסורים אתה נלאה. כלומר, אין אתה יכול להיות שותק, וחשבת בלבך ואמרת 'ועצור במילין מי יוכל'.

פסוק יב
עוד מי לך פה - העוד לך קרובים בעיר מלבד אלו שבבית.

פסוק יג
וישלחנו - משקל דגש. ואף על פי שכל שליחות של שלוחים והחוזרים כתוב בהם וישלח משקל רפי באלו כתב משקל דגש. לפי שהוא שילוח של השחתה, כדכתיב: ושן בהמות אשלח בם. ישלח בהם ערוב.

פסוק טו
וכמו השחר עלה - נכתב פסוק זה, בשביל שכתב לפנינו השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה. להודיע שכל כך המתינו לו המלאכים בשביל חיבתו של אברהם.

פסוק יז
אל תביט אחריך - בשביל צער חתניך שבעיר. ועוד כי המביט אחריו מתעכב בדרך. גם שלא להסתכל במלאכים ובמעשיהם שלא לצורך, כדכתיב: מות נמות כי אלהים ראינו. וכן ביעקב: כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי.

פסוק כ
הלא מצער היא - עמה מועטים ויכול אתה להניחה עכשיו שאין בה רוב חוטאים.

פסוק כד
וה' המטיר - המלאך גבריאל.
מאת ה' - שכינה ממש. וכן הוא בבראשית רבא ובתנחומא.

פסוק כח
וישקף - לדעת אם נמצא שם עשרה וניצולו אם לאו.

פסוק ל
כי ירא לשבת בצוער - שלא הניחו המלאך אלא [בשביל] שלא היה לו פנאי להימלט ההרה ועכשיו שהיה לו פנאי קיים דברי המלאך לשבת בהר אולי יהפוך העיר.

פסוק לא
איש אין בארץ - סבורות היו שהעולם נהפך שהביא מבול של אש.

פסוק לז
עד היום - בימי משה. וכן כל עד היום עד ימי הסופר שכתב את הדבר.

פרק כ

פסוק ד
ואבימלך לא קרב אליה - להעיד מה שהקב"ה אומר: על כן לא נתתיך לנגוע אליה.

פסוק ז
כי נביא הוא - לשון ניב שפתים. רגיל אצלי ומדבר את דברי ואני אוהב את דבריו ושומע תפלתו.
ויתפלל בעדך - שהרי היה צריך רחמים כדכתיב לפנינו: כי עצור עצר וגו'.

פסוק יב
אחותי בת אבי - כי בני בנים הרי הם כבנים והיא היתה בת הרן בן תרח.
אך לא בת אמי - לא אחותי ממש שיצאה מבטן אמי והיא מותרת לי ותהי לי לאשה.

פסוק יג
כאשר התעו אותי - הגלני ממקומי שנאמר לך לך מארצך. וזהו שכתב: ארמי אובד אבי משום שהוגלה משם כי התעו אותי, ואובד אבי כפל לשון הוא, כדכתיב: תעיתי כשה אובד צאן אובדות היו עמי רועיהם התעום.
אמרי לי - אמרי עלי.

פסוק טז
ולשרה אמר - דברי פיוסים ותנחומים הנה לקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכוח אלא כמנהג נשואין, שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחיך, בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף, אלא קודם שהביאה אל ביתו שאפילו פרעה שנענש יותר כתיב בו: ולאברם היטיב בעבורה קודם נישואין וכל שכן אבימלך.
נתתי אלף כסף - מתחלה, כדכתיב בפרעה, וכדכתיב: הרבו עלי מאד מהר ומתן. וכדכתיב: ומגדנות נתן לאחיה ולאמה.
הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל - אלף כסף שנתתי לאחיך בתחילה כבוד גדול הוא לך, וכסות עיניהם של כל בני ביתך אשר אתך וגם לכל העולם, שלא יסתכלו בך לגנאי לומר: אשה זו מנהג הפקר נהג בה אבימלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה ובעל כורחו החזירה.
כסות עינים - שלא יראו בך לגנאי, כדכתיב: וכסה את עין הארץ. ולא יוכל לראות את הארץ. וכשמסתכלים באדם לבזותו כתב: לראוה בך. עיני תראינה בה. ותחז בציון עינינו.
ונוכחת - מפורסם ומתווכח יפה, כי דרך כבוד נהגתי בך ואל תשימי ללבך רק טוב. זהו עיקר לפי פשוטו, כי לכבוד של שרה אמר אבימלך כל זה ולא לקנתר ולהוכיחה.

פרק כא

פסוק ו
צחוק - שמחה של תמהון.

פסוק ז
ותאמר מי מלל לאברהם - כלומר: ידעו ויבינו כל השומעים מי האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה.
כי היניקה בנים שרה - אחרי זקנותה ולזקוניו של אברהם כי אין גדול כאלהים.

פסוק ח
ויגמל - נבדל מן הדדים, כדכתיב בשמואל: עד גמלך אותו.
ביום הגמל - שעשה אז משתה, כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקורבנות עמו.

פסוק ט
מצחק - שכבר גדל הרבה ולא רצתה להשהותו עוד פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק.

פסוק יב
יקרא לך זרע - בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען, כדכתיב: כי גר יהיה זרעך וגו', על יצחק הבטחתיך.

פסוק יד
ותתע במדבר באר שבע - לפיכך: ויכלו המים מן החמת -שאלו הלכה דרך ישר היה מספיק לה החמת מים שנתן לה אברהם עד המלון.

פסוק טז
כמטחוי - כתרגומו.

פסוק יז
באשר הוא שם - לפי שלא היתה רואה אותו שהרי נתרחקה מאותו מקום, הוצרך לומר במקום אשר הוא שם נתן לו את המים.

פסוק כ
רובה קשת - מושך בקשת ושני גזרות הן. וימררהו ורבו. וגם יסבו עליו רביו, מלשון רבב כמו סובו מן סבב, שומו שמים מן שמם. דומו יושבי אי מן דממה דקה כולם נכפלים באות אחרונה, אבל רובה מגזרת רבה. עשה. בנה. קנה. שיאמר עושה. בונה. קונה.

פסוק כא
במדבר פארן - כדכתיב: והוא יהיה פרא אדם.

פסוק כב
ויהי בעת ההיא - שנולד יצחק משרה וידע אבימלך נסים שעשה לו הקב"ה, לכך בא עתה לכרות ברית עמו. וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע.

פסוק כג
ולנכדי - בן בני.

פסוק לג
ויטע אשל - פרדס היה להתפלל שם.

פרק כב

פסוק א

ויהי אחר הדברים האלה - כל מקום שנאמר: אחר הדברים האלה מחובר אל הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה שהרג אברם המלכים אמר לו הקב"ה: אל תירא אברם מן האומות. ויהי אחר הדברים האלה, שנולד יצחק ויוגד לאברהם לאמר כו' ובתואל ילד את רבקה. וכן אחר הדברים האלה שהגיד מרדכי על בגתן ותרש גדל המלך אחשורוש את המן שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו של הקב"ה על זאת, שהרי ארץ פלשתים ניתן לאברהם וגם ביהושע מטילים על ערי חמשת סרני פלשתים גורל בכלל גבול ישראל והקב"ה ציוה עליהם לא תחיה כל נשמה לכן -

והאלהים נסה את אברהם - קנתרו וצערו, כדכתיב: הנסה דבר אליך תלאה. על נסותם את ה'. מסה ומריבה בחנני ה' ונסני. כלומר: נתגאיתה בבן שנתתי לך לכרות ברית ביניכם ובין בניהם. ועתה לך והעלהו לעולה וראה מה הועילה כריתות ברית שלך! וכן מצאתי אח"כ במ' של שמואל: ויהי ארון ה' בארץ פלשתים שבעה חדשים. כתב: את שבע כבשות הצאן תקח מידי. אמר לו הקב"ה את נתת לו שבע כבשות, חייך, שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. דבר אחר: חייך, שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך ואלו הן: שמשון, חפני, ופנחס, שאול, ושלשה בניו. דבר אחר: חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואלו הן: אהל מועד, וגלגל, נוב, ושילה, וגבעון, ובית עולמים תרין. דבר אחר: שארון מחזר בשדה פלשתים שבעה חדשים.

נסה - קונטר אריא"ה.

פסוק ב

המוריה - האמוריה, ארץ האמורי. הרבה אלפי"ן חסרים. וימש חושך כמו ויאמש. לא יהל. כמו לא יאהל שם ערבי.

פסוק ו

המאכלת - סכין. על שם וחרבי תאכל בשר.

פסוק יב

כי עתה ידעתי - כלומר: עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם:

כי ירא אלהים אתה.

פסוק יג
וירא והנה איל - עובר לפניו.
אחר נאחז בסבך בקרניו - כלומר: אחר כן ראה את האיל מדי עברו נאחז בסבכי היער חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הקב"ה וזימן לי איל זה תחת בני ולכן נאחז בסבך שאוכל לקחתו ולהקריבו. וכן קדמו שרים אחר נוגנים. ושבו העבים אחר הגשם. ואח"כ ובא הגשם. וכן ואחר באו משה ואהרן כולם פירושם אחרי כן.

פסוק יד
אשר יאמר היום ולמחר בהר ה' נראה הקב"ה לאברהם.

פרק כג

פסוק א
ויהיו חיי שרה - אף על פי שבשאר נשים לא נתפרש ימי חייהן, בשרה הוצרך לפרש בשביל שהוצרך להזכיר מיתתה, בשביל קנין המערה פירש מתי מתה לאחר תשעים של הורתה.

פסוק ב
בקרית ארבע - שם האיש ארבע כדכתיב ביהושע: קרית ארבע אבי הענק כמו קרית סיחון.
ויבא אברהם - אפילו לא בא ממקום אחר, אעפ"כ ראוי לומר כי בא לסופדה.

פסוק ד
גר ותושב אנכי - מארץ נכריה באתי לגור כאן ונתיישבתי עמכם, לכן אין לי מקום קברות אבות הנה.
תנו לי אחוזת קבר - הניחו לי לקנות קרקע כאן ותתרצו אתם יושבי העיר להניח לקבור בה מתי ממשפחתי, כי אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר וכך מוכיח לפנינו, כשנתן אברהם הכסף לעפרון ויקם לאברהם למקנה, אח"כ קבר אברהם וקם לו לאחוזת קבר מאת כל בני חת.
מלפני - אוציאנו מלפני לקוברו.

פסוק ו
נשיא אלהים - ולא גר ותושב ואין אתה צריך לקנות.
ובמבחר קברינו - במקום שקוברין שרי הארץ והרי לך קבר מזומן.

פסוק ט
מערת המכפלה - כל הבקעה קרויה מכפלה כמו: ככר הירדן וכן מוכיח לפנינו: שדה עפרון אשר במכפלה.
בכסף מלא - בכל שויו.
בתוככם - לעיניכם ותהיו עדים.
לאחזת קבר - שתתרצו כלכם לקבור בה מתי.

פסוק יא
השדה נתתי לך - נותן אני אותה עכשיו לך, רוי"ץ בלעז.
והמערה אשר בו - אינך שואל כי אם המערה אשר בקצה השדה ובמכירה אני נותן לך במתנה כל השדה והמערה.

פסוק יב
וישתחו אברהם - לעפרון לפני עם הארץ.

פסוק טו
ארץ ארבע מאות - ארץ שאינו שווה אלא ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה הוא, והיה לך לקחתם ממני בחנם.
ואת מתך קבור - בחנם אם תרצה.

פסוק טז
וישמע אברהם - די לחכימא ברמיזא.
עובר לסוחר - כסף צרוף ומתקבל לכל מיני סחורה, וכן ביהוידע מצינו כסף עובר, טוב בכל מקום. וכן: אצבעותי מור עובר. טוב בכל מקום.

פסוק יח
לאברהם למקנה - קם לאחר נתינת הכסף, כדכתיב: ונתן הכסף וקם לו אבל לאחוזת קבר מאת בני חת לא קם והוחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו אז, ויקם לאחוזת קבר מאת בני חת.

פרק כד

פסוק א
בא בימים - והרי הגיע עת להשיא את בנו בחייו.
וה' ברך את אברהם [בכל] - להודיע האמור לפנינו שלא שלח עבדו לקחת אשה ממשפחתו מחמת חוסר נשים בארץ כנען, שלא היו רוצים להזדווג לו, שהרי נתברך

בכל וכל העולם מתאווים להזדווג לו, אבל הוא לא רצה כי אם ממשפחתו. וזהו שאמר העבד: וה' ברך את אדני מאד ויגדל ולכך הוצרך לפרש תחלה ברך את אברהם בכל. כמו: וחם הוא אבי כנען.

פסוק ב
שים נא ידך תחת ירכי - וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. כריתות ברית ושבועה של בן ועבד לאדוניו כך הייתה, שדומה ענין השעבוד. וכן כתב: בן יכבד אב ועבד אדוניו, אבל תקיעת כף אל כף, או כריתות ברית דבר לשנים ולעבור בין בתריו מצויה בשאר בני אדם.

פסוק ד
כי אל ארצי - ולא לאותם שאינם קרובי, אלא למולדתי שבארצי תלך.

פסוק ה
ההשב אשיב את בנך - אל ארץ אבותיך ואף על פי שזרעו של אברהם לא היה שם קורא אותו השבה, הואיל והיה אברהם שם.

פסוק ז
ה' אלהי השמים - שהביאני כאן ויתן לזרעי זאת הארץ ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שא"כ מה לו להקב"ה להביאני כאן,
לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח דרכיך לקיים לי הבטחתו.

פסוק ט
על הדבר הזה - על התנאי שפירש לו אברהם.

פסוק י
וכל טוב אדוניו - האנשים החשובים של בית אברהם הוא שנאמר לפנינו: והאנשים אשר עמו.

פסוק יא
ויברך הגמלים - שני ברכים יש לגמל זה על גב זה וצריך להבריכו פעמים קודם שישתה מפני גובהו. והוא שאמרו חכמים בשחיטת חולין, וכנגדו בגמל ניכר.

פסוק יד
אותה הוכחת - כלומר: אותה שהוכחת ליצחק, היא תאמר לי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת.

פסוק טז
ואיש לא ידעה - אפילו מעשה חידודין כי צנועה הייתה.

פסוק כ
ותער - כמו ותערה כמו ותכל ותכלה מגזרת וקיר ערה מגן.
השוקת - מלשון וישק צאן לבן. שם דבר, כמו בושת מלשון גם בוש לא יבושו.

פסוק כא
והאיש משתאה - מלשון תשאה שממה, והתי"ו כמו תי"ו בישתבח מן שבח. וישתמר חוקות עמרי. מלשון שמר כלומר: משתומם ומחשב על שאמרה לו זאת הנערה. והמפרש לשון שתייה אי אפשר, מפני שהאל"ף שבו לא תהיה בלשון שתייה. ועוד, שלא אמרה לו רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתייתו ואז התחיל להיות מחשב ותוהא.

פסוק כב
ויקח האיש נזם זהב - יש לומר שאחר ששאל לה בת מי את, נתן לה כמו שכתוב בפנינו בסיפור דבריו, אלא שלא להפסיק סדר דבריו ותשובת דבריה, לכן הקדים מעשה נתינתה שנתן לה.
בקע - חצי שקל, כמו: נטה ידך על הים ובקעהו.

פסוק כג
מקום לנו ללין - מקום לנו בביתך ולמה אנו צריכין.
ללין - לבית לינה שם דבר הוא, כמו: כי יהיה ריב בין אנשים מן וירב בלבן. בין דין לדין. שם דבר מן וילן שם בלילה הוא. אבל היא שאמרה: גם מקום ללון. פירושה ללון גופכם, כמו לקום לשוב מצרימה. ואילו היא אמרה גם מקום לכם כמו שאמרו הם מקום לנו, היה לה לומר ללין כמו שאמרו הם, שהיה משמע גם מקום לכם. ולמה? לבית לינה. אבל ללון אין צריך פירוש שהרי משמע ללון בו בני אדם זהו עיקר פשוטו למדקדק לשון הקודש.

פסוק כה
גם תבן - שלא שאלת גם מקום ללון ששאלת. דרך המקרא לכפול גם, כמו: גם לי גם לך.

פסוק לב
ויפתח - כמו: אל יתהלל חוגר כמפתח, התיר חבישתם.

פסוק לג
עד אם דברתי דברי - אחרי שראה שהסכים הקב"ה על ידו, לא היה לו להתעסק באכילה ושתיה תחילה.

פסוק לה
ברך את אדוני - לכן הקדים למעלה ברך את אברהם בכל ויגדל וכל אנשי המלכות היו חפצים להזדווג עמו, אך אינו חפץ.

פסוק לו
ויתן לו את כל אשר לו - לא יחלקו אחיו עמו.

פסוק מ
ישלח מלאכו - יודע אני שיתנו לך.

פסוק מב
ואמר ה' אלהי אדוני אברהם וגו' - כל אריכות דברים, להודיעם שמאת הקב"ה יצא הדבר.

פסוק מח
בדרך אמת - שנאמנו דברי הקב"ה לעשות חסד לאברהם ולבנו.

פסוק מט
על ימין או על שמאל - אל שאר קרובים שיש לאדוני.

פסוק נ
לא נוכל דבר אליך רע או טוב - לא הסתירה ולא הבנין תלוי ברצוננו, כי על כרחנו רוצים ולא רוצים, כי הקב"ה עשה שהיכולת בידו.

פסוק נג
כלי כסף וכלי זהב - תכשיטי נשים של כסף וזהב כדכתיב: איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וגו'. וכתיב: ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם.

פסוק נו
וה' הצליח דרכי - אין הקב"ה רוצה שיהא איחור בדבר, שאין זה עיקר הצלחה אם יתעכב.

פסוק נז
נקרא לנערה - אם תרצה להתעכב ימים או עשור כדברינו, או מיד לילך כדברך.

פסוק נח
דרך ארץ הוא כן כלומר: אף על פי שהקב"ה חפץ בזיווג זה, אעפ"כ אמרו לה: התלכי עם האיש הזה או עם אדם אחר לאחר ימים או עשור, שמנהג הוא כמו ששנינו נותנים לבתולה שנים עשר חדש לפרנס את עצמה.
ותאמר אלך - איני חושש להתעכב בשביל קישוט עצמי.

פסוק ס
את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך - ממך יצאו אותם הבנים שנאמר בהם בשעת עקידה ויירש זרעך את שער אויביו. זהו פירוש ר' יוסף בר שמעון קרא.

פסוק סב
ויצחק בא מבוא - כמו: באכה סדומה. ויצחק באותו היום שבא העבד בא מבארה של באר לחי רואי,
שהרי יצחק יושב בארץ הנגב ששם באר לחי ראי, כדכתיב: על העין בדרך שור. וכתיב: ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. ולפי שבא משם ביום ההוא ולא היה יודע מה היו עושים פועלים שלו. והיו נוטעים גנות ופרדסים.

פסוק סג
ויצא יצחק לשוח בשדה - כדכתיב: וכל שיח השדה כלומר: לטעת אילנות ולראות ענייני פועליו ואז בהיותו בשדה ראה גמלים באים והלך לקראתם לראות אם הם גמלי אביו שהוליך העבד.

פסוק סד
ותפול מעל הגמל - לצניעות, לפי שהייתה רוכבת כמו איש, משום ביעותא דגמלא כדמפרש בפסחים.

פסוק סה
מי האיש הלזה - ההולך בשדה לקראתנו. (גמגום יש על פס' זה.וכי הייתה שואלת בכל האנשים שהייתה פוגעת? ועוד, למה כתיב: בשדה לקראתנו?ונראה שהמקרא קצר וחסורי מחסרי והכי ר"ל). מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבוא לקראתנו? הלזה - צ"ל ב"ל מרחוק רגיל לומר כן, וכן: בעל החלומות הלזה בא, אבל כשאדם בקרוב אומר: המן הרע הזה.

פסוק סו
ויספר העבד ליצחק - להודיעו נסים שנעשו לו, לדעת כי בת מזלו היא.

פרק כה

פסוק א
קטורה - לפי הפשט אין זו הגר.

פסוק ו
הפילגשים - הגר וקטורה.

מתנות - ממון הרבה.
קדמה אל ארץ קדם - שירשו בניו נחלותיו שיש לו שם.

פסוק ח
בשיבה טובה - כמו שאמר לו הקב"ה ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה שלא אירע העינוי בימיו.

פסוק יב
אשר ילדה הגר המצרית - כלומר: אין זה בנו הנקרא על שם זרעו אלא בן שפחה, אבל ביצחק כתוב לפנינו: אלה תולדות יצחק בן אברהם. כיצד היה בנו? אברהם הוליד את יצחק כלומר: זה הוא עיקר תולדתו של אברהם כמו: פרץ הוליד את חצרון וגו'.

פסוק יז
ואלה שני חיי ישמעאל - חכמים פירשו במגילה: למה נמנו שנותיו של ישמעאל? ולפי הפשט: לכבודו של אברהם, הואיל ונתפרש שעת לידתו ואברהם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל וגם שעת מילתו, כדכתיב: וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו' חזר עתה ופירש כל ימי חייו.

פסוק יח
על פני כל אחיו נפל - שכן כדכתיב: על פני כל אחיו ישכן.

פסוק יט
ואלה תולדות יצחק - אברהם הוליד את יצחק לפי פשוטו של מקרא, לפי שאמר למעלה בישמעאל בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית, אבל כאן יצחק עיקר בן היה לאברהם שהוא הוליד את יצחק מאשתו גמורה, כדכתיב: כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן בדברי הימים לאחר שכתב כי בני אברהם היו יצחק וישמעאל ובני קטורה חוזר וכותב סתם: ויולד אברהם את יצחק.

פסוק כ
בן מ' שנה - וכתיב: בן ס' שנה בלדת אותם. משני הפסוקים הללו למדנו, שהייתה עקרה עשרים שנה.

פסוק כא
ויעתר - רבוי דברים, כדכתיב: העתרתם עלי דבריכם.
לנכח - בשביל.

פסוק כב
ויתרוצצו הבנים בקרבה - לשון רץ לקראת רץ, שהיו רצים ומתנענעים בתוך גופה כדרך עוברים. וכן: מן קם מתקוממים, מן לן מתלוננים, אבל מלשון רצץ עזב דלים היה לומר וירצצו כמו בטרם יתנגפו רגליכם.
לדרוש את ה' - אל הנביאים שבאותן הימים, כדכתיב: לדרוש את ה' מאתו. וכתיב: כי יבא אלי העם לדרוש את ה'.

פסוק כג
ויאמר ה' לה - ע"י נביא.
שני גוים - אל תיראי, כי צער העיבור שלך בשביל שני תאומים יש בבטנך, שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד.
ושני לאומים - מלכויות, כדכתיב: מלכי ארץ וכל לאמים כפל לשון הוא. אבל לאומים הוא עמים ומתוך שהנביא התחיל לומר לה, גמר ופירש לה כל העתידות.
ורב יעבוד צעיר - ולכן אהבת את יעקב שאהבו הקב"ה, וכדכתיב: ואהב את יעקב.

פסוק כד
והנה תומים - בכל דבר חידוש רגיל לומר כן. וכן: ויהי בבקר והנה היא לאה כי עד עתה היה סבור שהיא רחל. וכן: ויקץ פרעה והנה חלום כי לא היה סבור שהיה חלום, עד שניער משנתו.

פסוק כה
אדמוני - רוש בלעז.
כאדרת שער - שלובשים התועים.
ויקראו - כל העולם.
שמו עשו - אדם עשוי ונגמר שהיה בעל שער.

פסוק כז
יודע ציד - לצוד ציד להביא.
יושב אהלים - רועה צאן אביו. כמו שפירשתי: איש יושב אהל ומקנה.

פסוק כח
ציד בפיו - פשוטו כתרגומו.
אוהבת את יעקב - שהייתה מכרת בתומתו וגם ממה שאמר הקב"ה: ורב יעבוד צעיר והוצרך להקדים כאן אהבת יצחק לעשו ורבקה אוהבת את יעקב, להודיע מה שכתב לפנינו יצחק רצה לברך את עשו ורבקה הערימה לברך את יעקב.

פסוק ל
מן האדום האדום הזה - דרך אדם הממהר לשאול מחברו כופל את דבריו וזה שהיה רעב הרי הוא כאומר: תן לי מהרה לאכול.
על כן קרא שמו אדום - הוא אדמוני ונתאווה לאכול אדום. ובשביל רעבתנותו מכר בכורתו ולשם בזיון קרא לו כן, שבשביל מאכל אדום מכר בכורתו.

פסוק לא
מכרה כיום - כלומר: לאלתר, מיד מכור לי חלק בכורתך הראוי לך, בממון אבי בממון שאתן לך, ואח"כ אתן לך המאכל לעדות ולקיום, כדרך שמצינו ויאכלו שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב.

פסוק לב
הנה אנכי הולך למות - בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם דובים ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות, למה זה לי להמתין חלק בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב רבי מאיר מ"ס.

פסוק לג
וימכר את בכורתו - בדמים, ואחר כן ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום דבר.

פסוק לד
ויבז עשו - לפי שלסוף נתחרט על כך, כדכתיב: את בכורתי לקח. לכן הקדים כאן להודיע שטותו עתה בשביל אכילה ביזה את הבכורה, אבל לבסוף היה מתחרט.
ויבז - כמו ויבזה מן דבר ה' בזה, כמו: ויקן מן קנה.

פרק כו

פסוק א
מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם - כדכתיב: ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה לא הוצרך פסוק זה, אלא להודיעך שכשם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים, דרך קצרה, כדכתיב: ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא ולכך אמר לו הקב"ה: אל תרד מצרימה לפי שיודע הקב"ה שהיה יורד למצרים.

פסוק ג
כי לך ולזרעך וגו' - ובשביל שנתתי לו ולזרעו את הארץ הזאת צויתי לו לצאת מארצו וממולדתו, כדכתיב שם: אל הארץ אשר אראך.

פסוק ה
עקב אשר שמע אברהם בקולי - על העקידה, דכתיב: אשר שמעת בקולי.
וישמור משמרתי - כגון מילה, דכתיב בה: ואתה את בריתי תשמור.
מצותי - כגון מצות שמנה ימים, דכתיב: כאשר צוה אותו אלהים.
חוקותי ותורותי - לפי עיקר פשוטו: (מצות) הניכרות (=השכליות) כגון: גזל ועריות, וחימוד, ודינין, והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה, אלא שנתחדש ונתפרש לישראל וכרתו ברית לקיימן.

פסוק ח
ויהי כי ארכו לו שם הימים - לא נזהר מעתה כל כך שלא להתנהג עם אשתו מנהג אישות, מאחר שלא נתנו לב לגוזלה ממנו.
מצחק - תשמיש, כדכתיב: בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי. ובמקום אחר הוא אומר: בא אלי לשכב עמי.

פסוק יב
בארץ ההוא - אף על פי שהארץ קשה היא.
בשנה ההיא - אף על פי שהיא שנת בצורת ורעבון.
מאה שערים - שדה ששיערוהו שיוציא כור א' הוציאה מאה כורין.

פסוק יד
ועבדה רבה - עבודת שדה וכרמים, כי סתם עבודה עבודת קרקע היא.

פסוק טו
סתמום פלשתים - שלא יחזיקו בניו בהם אחרי מותו והוצרך לכתוב בשביל כשנתרחק משם שב וחפרם דוגמת וחם הוא אבי כנען.

פסוק יח
אשר קרא להן אביו - כדי שלא יוכל אדם לערער עליהם.

פסוק כב
ולא רבו עליה - לפי שנתרחק ממרעיתם, דכתיב: ויעתק משם.

פסוק כג
ויעל משם באר שבע - כי היה מתיירא מהם, שכן מוכיח שא"ל הקב"ה: אל תירא כי אתך אנ[כ]י נמצא שהיה מתיירא.

פסוק כה
ויכרו שם עבדי יצחק באר - ולא קרא לו יצחק שם, עד לבסוף שאבימלך הלך אליו מגרר ונשבעו איש לאחיו ואז באו עבדיו והגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ואז קרא לו שבעה, על שם השבועה שנשבעו הוא ואבימלך.

פסוק כו
ואחוזת מרעהו - כתרגומו: חבורת אוהביו, כמו: ויתנה למרעהו והמ"ם כמו מ"ם של מריע ותוקע, וכמ"ם של אנכי מסב כלי מלחמה. וכן יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם הצדיק יתר ויכונן דרך ישר את מרעהו, כמו: ויתורו את ארץ כנען אבל דרך רשעים לעצמם ושכיניהם תתעם פייט' אשגרור בלע"ז. יתור, הוא את עצמו, יתר הוא את אחרים, כמו ישוב ישיב יקום יקים זה פועל וזה מפעיל.

פסוק כח
תהי נא אלה אשר בינותינו - ביני ובין אביך שתתקיים גם עתה.[בינינו ובינך] שכן היה תנאי אם תשקור לי ולניני ולנכדי.

פסוק כט
אתה עתה ברוך ה' - כמו כן: כרות ברית עמנו ושלחתנו בשלום כמו שעשינו לך.
אתה - שאתה
ברוך ה' - דוגמת בא ברוך ה' שכתוב בלבן. וכן עשה יצחק וילכו מאתו בשלום.

פסוק לג
על כן שם העיר באר שבע - ואין זו אותו באר שבע של אברהם, כי שני באר שבע היו, כדכתיב: ויבא באר שבע אשר ליהודה.

פסוק לד
ויהי עשו בן ארבעים שנה - ואז היה יצחק בן מאה כי בן ששים היה בלדת רבקה אותם. להודיענו בא מה שכתב אחריו ויהי כי זקן יצחק ויקח אשה את יהודית כו'.

פסוק לה
ותהיין מרת רוח - לפי שעתיד לומר אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה, לכך הוצרך לפרש תחילה: מרת רוח - כמו מן עושה, לזכר יאמר עושה דברו לנקיבה. וכשהוא דבוק יאמר עושת. כן יאמר מן המורה לשון ממרה מן ימרה את פיך יאמר מורה לנקבה וכשהוא דבוק יאמר מורת רוח קונט"ררי"אנ"ץ אבל לב יודע מרת נפשו חטף קמץ לפי שהוא שם דבר, לשון מררות, אבל זה מלאפו"ם הוא לשון פועל מגזרת כי מרה מריתי, מחטופי למ"ד הפעל.

פרק כז

פסוק א
ותכהין עיניו - מן הזקנה, כמו שמצינו בספר שמואל: ועיניו החלו כהות.

פסוק ב
הנה נא - אני מבקש ממך בשביל שזקנתי, ואני רוצה לתת לך הברכות אשר בידי לחלוק לך בחיי, כמו דכתיב אצל אברהם בירושת הארץ.

פסוק ג
שא נא כליך - כופל נא שני בכאן, כמו שפירשתי אצל: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את.
תליך - אשפתו שתלויים בה החצים.
תֻּלְיְךָ - מגזרת ושר האופים תלה. וכן שביך בן אבינועם, מגזרת שבה ענה.

פסוק ז
לפני ה' - בשם ה', אבל נמרוד גבור ציד לפני ה'. פירושו בכל העולם. וכן: נינוה היתה עיר גדולה לאלהים. בכל עולמו של הקב"ה, לא היתה עיר גדולה כנינוה.

פסוק ט
לך נא אל הצאן - ממקום אומנותו שהיה יושב אהלים.
גדיי עזים - בשביל העורות ששערן קשה כשער אדם, לקח עזים ולא כבשים.

פסוק יב
ימשני אבי - מן: ממשש בצהרים. כמו: יסבוהו ערבי נחל, מן סבב, דגש תחת אות החסרה.

פסוק יג
עלי קללתך - עלי ועל צווארי כלומר: כי הייתה בוטחת במה שאמר לה הקב"ה: ורב יעבד צעיר.

פסוק טו
החמודות - שהיה עובד בהן אביו בשעת אכילה.

פסוק יט
וְאֶכְלָה מציד - חטף קמץ, לפי שהוא לשון צווי כמו: אכול בשמחה לחמך, אבל וְאֹכְלָה מציד בני הוא מלאפום שהוא לשון אפעל, כמו: זכור ה' לדוד יאמר זכרה לחסדי דוד ל' ציווי.

פסוק כב
הקול קול יעקב - לפי שתאומים היו היה קולן דומות קצת זה לזה ולכך טעה יצחק בקולו, מאחר שמצאו איש שער על צוארו.

פסוק כד
אתה זה בני עשו - נראה שאתה בני עשו.

פסוק כז
ריח בגדיו - החמודות ובגדיהם היו מבושמים במוגמר.
אשר ברכו ה' - השדה שהוא מלא נרד וכרכום קנה וקנמון. וכן פייט רבי אליעזר הקליר: שדה מבורך כהריח ברכו במתן טל.

פסוק כח
ויתן לך - מוסב על ברכו ה' והוא הקב"ה: יתן לך מעל מטל השמים כעין ברכת השדה.

פסוק כט
בני אמך - אבל ביעקב שהיו לו נשים הרבה, כתוב בו: וישתחוו לך בני אביך.

פסוק ל
ויהי אך יצא יצא - להגיד נסים שנעשו ליעקב בא הכתוב, שאלו הקדים עשו לבא רגע אחד קודם, לא נתברך יעקב.

פסוק לג
ויחרד יצחק - על שמצא שער בחלקת צווארו של יעקב.
מי איפוא - תיקון לשון הוא, כמו איזו שבתלמוד אימא לי איזי, אַתְאוֹרֶשׁ ב"ל.
גם ברוך יהיה - שמיהר לעובדני וגם ידע שבעצת רבקה עשה הכל והיא הייתה מכרת בו שראוי לברכות.

פסוק לו
הכי קרא שמו יעקב - בתמיה, הלמען אשר קרא שמו יעקב בשעת לידה בשביל שידו אוחזת בעקבי ונמצאתי אני בכור והוא פשוט והיה לו ליטול פחות ממני, יטול פי שנים ממני. וכן: הכי אחי אתה ודייך ליטול שכר הרבה, ועבדתני חנם?! בתמיה. וכן בבבא בתרא שנינו בפרק: מי שמת בזמן שהנכסים מרובין, הבנים יירשו והבנות יזונו. נכסים מועטים הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר: וכי בשביל שאני זכר ויפה כחי בנכסים מרובים הורע כחי בנכסים מועטים?! בתמיה.

פסוק לז
נתתי לו לעבדים - מה שקנה עבד קנה רבו.

פסוק מ
ועל חרבך תחיה - אומנתך שהיית צד חיות בכלי זיינך.
כאשר תריד - כמו: אריד בשיחי כשיעבוד בך בפרך ולא תוכל לסבול ופרקת עולו.

פסוק מה
גם שניכם - אם יהרוג אותך גם הוא יהרג על ידי גואלי הדם.

פסוק מו
אם לקח יעקב - דרך חכמה אמרה רבקה ליצחק, להרחיק יעקב מעשו ולא גילתה לו שבשביל שטימת אחיו עשתה כן.

פרק כח

פסוק ד
לרשתך את ארץ מגורך - מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים, כמו שצוה אברהם ליצחק.

פסוק ו
וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב - בברכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו וגם צווהו שלא לקחת מבנות כנען, חשב עשו בלבו מה שנשאתי מבנות כנען גזל ממני ברכת אברהם ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמא מעתה אזכה לנחלת אברהם.

פסוק ט
אחות נביות - לפי שהיה ראשון שבבני ישמעאל קורא אותה אחות נביות, וכן: ותקח מרים הנביאה אחות אהרן. לפי שאהרן נולד קודם משה קורא לה אחות אהרן, אבל במקום שהזכיר משה ואהרן בפסוק אחד קורא אותה אחותם, כדכתיב: ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם. וכן: ואחות לוטן תמנע, לפי שהיה ראשון, כדכתיב: לוטן ושובל וצבעון וענה.

פסוק י
ויצא וילך חרנה - הלך לצד חרן.

פסוק יא
ויפגע במקום - אירע לו דרכו במקום אחד חוץ מעיר לוז.
כי בא השמש - ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום. כדאמר רב יהודה: לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב.

ויקח - אחת.
מאבני המקום - כדכתיב: ויקח את האבן אשר שם מראשותיו.

פסוק יב
סלם מצב ארצה - מוצב על ידי אחרים.
עולים ויורדים - לפי הפשט: אין לדקדק במה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עליה קודם ירידה.

פסוק יג
הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך - ואם תאמר דבר מועט הוא - ופרצת ימה וקדמה - לד' רוחות העולם.

פסוק יד
ונברכו - לשון מבריך ומרכיב. כלומר: יתערבו במשפחתך משפחות האדמה שהרי משקל רפי הוא וכבר פירשתיו בפ' לך לך.

פסוק טו
כי לא אעזבך - בדרכים.
עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי - עליך להשיבך אל האדמה הזאת כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר, כדכתיב: כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך.

פסוק טז
אכן יש ה' במקום - לא כמה שהייתי סבור כששכבתי כאן שהוא מקום חול, אך כן הוא שהוא מקום קודש. וכן כל אכן שבמקרא אך כן ולא כמו שהייתי סבור. וכן: אכן נודע הדבר.

פסוק יח
ויצק שמן על ראשה - ומשח אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשובו, כדכתיב במשכן וכליו: וימשחם ויקדש אותם וכן מוכיח לפנינו. אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה וגו' יהיה בית אלהים לקורבנות.

פסוק יט
ואולם לוז שם העיר - ועל שם המקום שחוץ לעיר ששכב יעקב, נקרא שם העיר עצמה בית אל.

פסוק כא
ושבתי בשלום - כמו שאמר לי: והשיבותיך אל האדמה הזאת.
והיה ה' לי לאלהים - שיסייעני בכל מעשי.

פסוק כב
עשר אעשרנו לך - להקריב לפניך עולה.

פרק כט

פסוק א
וישא יעקב רגליו - מתוך שהבטיחו הקב"ה הלך בשמחה ובמרוצה.
בני קדם - ארם, כדכתיב: ארם מקדם.

פסוק ב
רובצים עליה - ממתינים עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן.
והאבן גדולה על פי הבאר - שלא יפול שם אדם, או שלא ישאבו ממנה שאר בני אדם.

פסוק י
ויגל את האבן - לבדו. להודיע גבורתו בא הכתוב.

פסוק יג
את כל הדברים האלה - שאביו ואמו שלחוהו אל אנשי משפחתו.

פסוק יד
אך עצמי ובשרי אתה וגו' - ויפה כוונת לבא אלי.

פסוק טז
וללבן שתי בנות - והפסיק תשובת דבריו של יעקב, כי לפי שהיה לו שתי בנות והקטנה מצאה חן בעיניו לפיכך [ביקש] את הקטנה.

פסוק יז
רכות - נאות וור"ש בלע"ז. וכלה שעיניה נאות אין כל גופה צריך בדיקה. ועיניים שחורות אינן רכות כלבנות.
יפת תואר - כמו במחוגה יתארהו דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים.
יפת מראה - לבן ואדמדם.

פסוק כא
כי מלאו ימי - שבע שנים עבדתיך.

פסוק כה
והנה היא לאה - בדבר שלא נודע תחילה אומר והנה. וכן: והנה חלום.

פסוק כז
מלא שבוע זאת - שבעת ימי המשתה של לאה.

ונתנה - ותנתן לך.
גם את זאת - מיד.
בעבודה אשר תעבוד עמדי - אחרי נשואי רחל.
עוד שבע שנים אחרות - כדכתיב: ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' כי עכשיו הושלמו ארבע עשרה שנה בשתי בנותיו.

פסוק ל
ויאהב גם את רחל - וגם אהבה יותר מלאה כלומר: בא אליה וגם אהבה. רוב גם הפוכים כן בתורה. וכן: וברכתם גם אותי גם תברכו אותי. וכן גם אותך הרגתי, הנה לחצתי רגליך ונעשית שפי ופסח גם עדיין הייתי הורג אותך.

פסוק לא
ורחל עקרה - בשביל שכתוב לפנינו שאמרה ליעקב: הבה לי בנים כתב כן.

פסוק לב
יאהבני - כמו יאהבני. וכן הבדל יבדילני (ישעיה נו כמו: יבדיליני (בצירי).

פסוק לד
על כן קרא שמו לוי - י"ל שיעקב קרא לו שם.

פרק ל

פסוק א
מתה אנכי - טעמו למטה שהוא פועל להבא, אבל מתה עלי רחל טעמו למעלה שהוא לשעבר.

פסוק ח
נפתולי אלהים נפתלתי - חיבור הק' נתחברתי. נו"ן ראשונה בשביל נו"ן שנייה. וכן נכסוף נכספתה. נשאל נשאל דוד.

פסוק יא
בא גד - בא אלינו מזל טוב כמו: העורכים לגד שולחן. וכן במסכת שבת: גד גדי וסינוק לא. וכן בבראשית רבא: אתא מזלא דביתא. והמפרש לשון גדוד טועה, שאף על פי שהשמות מעין האמירה. כמו ראובן: כי ראה ה' בעניי. שמעון: כי שמע ה'. אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור. וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפולות של שני דלתי"ן. יָגוֹדוּ על נפש צדיק דגש תחת דל"ת שני החסרה. כמו: וימכו בעונם. ויסולו עלי אורחות אידם. יסובו עלי רביו. בכלם דגש תחת אות החסרה.

פסוק יג
באשרי - אני עומדת במישור ובשבח שמאשרות אותי בנות.

פסוק יד
דודאים - דודאי תאנים, כדכתיב: הדודאים נתנו ריח.

פסוק יח
יששכר - שני שכרים: אחד שכר הדודאים ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי.

פסוק כ
זבד - לשון חלק ומנה יפה לפי הענין.
יזבלני - כמו: בנה בניתי בית זבול לך. ל' דירה.

פסוק כא
ותקרא את שמה דינה - ולא נכתבה הודאה על לידת הבת לדעת למה נקראת כן, שאין מודים על הבת כמו על הבן ולהודיעך בא שכל בני יעקב היו זכרים חוץ מזו. וכן: ושם בת אשר סרח. בכל ע' נפש לא היו רק שתי בנות יוכבד וסרח.

פסוק כג
אסף אלהים - כמו: ואספתו אל תוך ביתך. וכמו: אספתי את שלומי, הכנסת והטמנת את חרפתי שהייתי נקראת עקרה.

פסוק כד
ותקרא את שמו יוסף - על שאמרה: אסף אלהים את חרפתי. וא"כ תקראהו אסף יו"ד של יוסף למה? על שם שהתפללה: יוסף ה' לי בן אחר הרי שם זה משמש שני אמירות: אסף ויוסף.

פסוק כה
שלחני - כי עתה כשנולד יוסף נשלמו שבע שנים אחרות של רחל.

פסוק ל
לרגלי - בשבילי. דוגמת לרגל המלאכה אשר לפני.

פסוק לא
לא תתן לי מאומה - מכל הצאן שיש לך עכשיו, שהרי עבדתיך בשביל בנותיך, אבל ממה שארעה צאנך מכאן ולהבא תן לי העקודים והנקודים ואותן עקודים ונקודים שיש עכשיו בצאנך הסר משם ותן ביד בניך שלך להפרידם מעל העתידים להוולד מעכשיו שיהיו שכרי.

פסוק לב
נקוד - נראה לי טלאי הקדקד והצואר. שהרי ויקד ארצה כפיפת הצוואר והקדקד. והוא נדגש שהוא כמו ויפל מגזרת נפל. ונקוד - מן ויקוד הוא על שם הקדקד. כמו: עקוד ברגל, על שם: ויעקוד את יצחק קשירה ברגל.
הסר משם - לצורכך.
והיה שכרי - מכאן ולהבא אותן שיוולדו.

פסוק לג
וענתה בי צדקתי - מהיום ולהבא.
לפניך - כשתבא לראות שכרי ולא תמצא בהם אלא נקודים ועקודים.
חום בכשבים - אבל לא בעזים כי רובם חום הם, רוש בלעז.

פסוק לה
ויתן ביד בניו - של לבן.

פסוק לו
ובין יעקב - צאן לבן שהיה רועה נתרחק דרך שלשת ימים, מצאנו של לבן העקודים והנקודים שהסיר מצאנו.

פסוק לז
מקל לבנה - לפי שהוא דבוק. מַקֵל של לבנה לפיכך הוא פתח. וכן מעשר בקר. ומספד תמרורים. ובלא דבקות, ויך את האתון במקל. בכל רחובות מספד. מעשר מן המעשר.
לח - שאינו יבש.
מחשוף - גילוי, כמו: וזרועך חשופה. חשף ה' את זרוע קדשו.

פסוק לח
ויחמנה - כמו: וישרנה הפרות. ארבעה מלכויות מגוי יעמדנה. ותקרבו העצמות עצם אל עצמו חציים ל' זכר וחציים ל' נקבה, שהיה לו לומר, כמו: ותקרבנה בנות צלפחד.

פסוק לט
ויחמו הצאן - כולן לשון זכר.

פסוק מ
והכשבים הפריד יעקב - העקודים והנקודים הפריד מצאן לבן שנה ראשונה ושנייה והיה נותן את פני צאן לבן אליהם, כדי שיראו אותם ותתעברנה כמותם וגם המקלות היה נותן בשקתות המים. שני מעשים הללו היה עושה כדי שתלדנה עקודים ונקודים.

פסוק מא
המקשרות - בזמן שרובן רגילות להתעבר ביחד.

פסוק מב
ובהעטיף - כשעבר זמן המבכירות להתעבר, לא היה חושש על המאוחרות.

פרק לא

פסוק א
הכבוד - עוצם ממון, כמו: ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב.

פסוק ה
ואלהי אבי היה עמדי - אף על פי שפניו רעים אני לא גזלתי ממנו כלום, אלא הקב"ה היה עמדי ונתן לי.

פסוק ז
מנים - מניינים.
עשרת - אינו דווקא. כמו: עשר נשים לחמכם. עשר פעמים תכלימוני כלומר: הרבה מניינים.

פסוק ח
וילדו כל הצאן נקדים - בזה לא הועיל מחשף הלבן.

פסוק ט
ויצל - הפריש, וכן כל לשון ישועה והמלטה וחליצה לשון הפרשה הם.

פסוק יג
אשר משחת - להקדישה ועדיין לא הקרבת עליה נדריך.

פסוק טו
כספנו - שנשתכר בנו בנשואינו, שהיה לך להשתכר ביגיע כפך לפרנסינו.

פסוק יט
ותגנוב רחל את התרפים - שלא יגידו ויודיעו ללבן כי רוצה יעקב לברוח, כענין שנאמר: אין אפוד ותרפים. כי התרפים דברו און, רגילים היו לקסום בהם.

פסוק כג
דרך שבעת ימים - כי יעקב היה הולך לאט בשביל צאנו ולבן שהיה רחוק ממנו הלך לגזוז את צאנו כדכתיב: וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב והוא מיהר לרדוף והשיגו לסוף שבעת ימים.

פסוק כט
ואלהי אביכם וגו' - ואני חולק לו כבוד.

פסוק לא
כי יראתי וגו'' עם אשר תמצא - השיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

פסוק לב
לא יחיה - כלומר אני אעשה נקמה מגופו.

פסוק לג
ויבא לבן באהל יעקב - ואח"כ באוהל לאה ואח"כ באהל שתי השפחות. ולמה לא מצאם באהל רחל? שהרי כשיצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, ישבה רחל על כר הגמל שהתרפים בתוכו.
ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל - כלומר: אעפ"י שאמרנו למעלה באהל לאה ובאהל שתי השפחות לא כך היה, אלא בתחלה כשיצא מאהל לאה נכנס באוהל רחל, אבל מפני אורך דברים שאמר לבן לרחל ורחל ללבן, לא היה רוצה להפסיק את הפסוק הראשון.

פסוק לד
בכר - כר או כסת שנותנים על הגמל לשבת עליו.

פסוק לח
לא שכלו - מתוך חוסר מרעה ומתוך שמירה פחותה.
ואילי צאנך - דרך רועי צאן במדבר לאכול מן הכבשים הזכרים.

פסוק לט
אחטנה - כמו אחטאנה, אני הפסדתי משלי כמו: אני ובני שלמה חטאים הרבה אלפין חסרים.
גנבתי יום - יו"ד יתירה גנובת יום וגנובת לילה שלמתי כמו: רבתי עם שרתי במדינות.
אבל גְּנֻבָתִי קמץ פתרונו גניבת שלי.

פסוק מב
שלחתני - ולא בשמחה ובשירים.

פסוק מג
מה אעשה - האיך אוכל לעשות להם רעה.

פסוק מט
והמצפה - דכתיב: את מצפה גלעד.
יצף - מן צופה נתתיך. כמו ירב בארץ. מן פרה ורבה.

פסוק נא
יריתי - זקפתי, יעקב ירה אותה בעצת לבן, כמו: ירה בים.

פרק לב

פסוק ב
ויפגעו בו - לשומרו, כדכתיב: והנה אנכי עמך.

פסוק ה
ויצו אותם לאמר - צוה אותם ואמר להם: כה תאמרון. והשלוחים לא יודעין דאגתו של יעקב.
עם לבן גרתי - כאשר ידעת במצות אבי ואמי שלא יחשוב בשבילי ברח.
ואחר - כמו: וַאֲחֵר כמו: ואהב את יעקב. כמו: וְאֹאַהֵב וכן וְאֹכַל. וְאֹמַר חסרון אלף של יסוד.

פסוק ז
באנו אל אחיך אל עשו - ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת וגם הנה הוא מתוך ששמח בביאתך ובאהבתו אותך הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך. זהו עיקר פשוטו. וכן: גם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו.

פסוק ח
ויירא יעקב - בלבו, אף על פי שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוון, הוא לא האמין שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה.
ויצר - מגזרת צרור את המדינים. וכן הוא ותקל גברתה. מן קלל.
ויחץ - מן אשר חצה משה.

פסוק ט
לפליטה - שהיו רחוקים המחנות זה מזה ואם יראו פורענות יברחו.
המחנה האחת - לשון נקבה הוא, כדכתיב: אם תחנה עלי מחנה.
הנשאר - לשון זכר. הרבה מצינו תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו: השמש יצא על הארץ. ותך השמש. רוח סערה עושה דברו. ורוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פנות הבית.

פסוק י
אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק - שהבטחתני בל' זה בצאתי מבאר שבע: ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך וגו' ואלהי יצחק.

פסוק יא
קטנתי מכל - מלהיות לי.
החסדים וגו' - וכן: קטן מהכיל את העולה ואת השלמים ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתיך כראוי, לכך אני ירא, אף על פי שהבטחתני שאינך דן את האדם אלא לפי מעשיו, כמו שמצינו בחזקיה שאמר לו הנביא: מת אתה ולא תחיה ואעפ"כ בתפלת חזקיה הוסיף הקב"ה על ימיו חמש עשרה שנה.

פסוק יב
פן יבא והכני - לפי שקטנתי מכל החסדים כאשר פירשתי.

פסוק יג
ואתה אמרת היטב איטיב עמך - אף על פי שאין אתה מחויב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' אעפ"כ, עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך, כמו שאמר משה להקב"ה כשרצה לכלות את ישראל: למה יאמרו מצרים ברעה. ובמקום אחר: מבלתי יכולת ה' וגו' וישחטם במדבר וגו'. ואמר לו הקב"ה: סלחתי כדברך וינחם ה' על הרעה.

פסוק טז
ובניהם - לפי פשוטו: בניהם ממש והיו בהם זכרים.

פסוק יז
ורוח תשימו - דרך כבוד הוא למחנות הרבה זה אחר זה.

פסוק יח
למי אתה - עבד? והם השיבו: לעבדך ליעקב.

פסוק יט
מנחה - כמו שפירשתי בפ' בראשית והנה גם.

פסוק כא
כי אמר אכפרה פניו - כן חשב יעקב בלבו ואין זה מדברי השלוחים.
הוא אחרינו - ולפי שרצה יעקב לברוח בלילה דרך אחרת אם לא מפני שעכבו המלאך, לכך היה מתכוון להטעותו לעשו שלא יפגשהו.

פסוק כג
ויקם בלילה הוא - נתכוון לברוח דרך אחרת לפיכך עבר הנחל בלילה כמו שמצינו בדוד בברחו מפני אבשלום בדרכים הללו של ירדן ומחנים שעבר יעקב ובלילה כמו כן: ויאמרו אל דוד קומו עברו את המים וגו' ויקם דוד וכל העם אשר אתו ויעברו את הירדן

עד אור הבקר עד אחד לא נעדר אשר לא עבר את הירדן וגו' ודוד בא מחנים ואבשלום עבר את הירדן וגו'.
מעבר יבק - מעברות המים כדי לברוח.

פסוק כה
ויותר יעקב לבדו - כלומר: שהעביר כל אשר לו שלא היה עוד לעבור אלא הוא לבדו ורצה לעבור אחריהם, כדי לברוח דרך אחרת שלא יפגשנו עשו נתכווין.
ויאבק - מלאך עמו שלא יוכל לברוח ויראה קיום דברו של הקב"ה שלא יזיקהו עשו.

פסוק כו
כי לא יכול לו - המלאך ורצה לעבור ולברוח בעל כרחו.
ותקע - נבדלה מן הירך כמו: פן תקע נפשי ממך. [ירך יעקב] הַיָּרֵךְ טעמו למטה בריש כי שמה. וכן: גָּדֵר מזה. וכן: גָּזֵל. וכשירך דבוק נהפכין להיות פתח קטן וטעמו באות הראשונה, יֶרֶךְ יעקב. ירך המשכן.

פסוק כז
כי עלה השחר - וכיון שהאיר היום מעתה יש לילך לדרכך.
כי אם ברכתני - שתשלחני מאתך בשלום, שלא אהיה ניזוק כמה שנתאבקתי עמך, כי עתה עלה השחר אז ידע יעקב שהוא מלאך.

פסוק כט
כי שרית - מגזרת באונו שרה את אלהים כמו קנה קנית. עשה עשית. אבל וישר אל מלאך ויוכל מגזרת שב קם רץ שיאמר ויקם וישר וירץ. ומה שלקה יעקב ונצלע, לפי שהקב"ה הבטיחו והוא היה בורח. וכן מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הקב"ה, או ממאנים ללכת שנענשו. במשה כתיב: שלח נא ביד תשלח ויחר אף ה' במשה. ולפי הדרש, אף על פי שאמרו חכמים בכל מקום חרון אף עושה רושם וכאן מה רושם יש? הלא אהרן אחיך הלוי עתיד הוא להיות לוי ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה לוי. אך לפי הפשט: לפי שהיה מתעצל ללכת כתיב: ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. וכן ביונה שנבלע במעי הדגה. וכן בבלעם ויחר אף אלהים כי הולך הוא ונעשה חיגר, כדכתיב: ותלחץ רגל בלעם. וילך שפי חיגר כמו: ושפו עצמותיו.

פסוק לב
והוא צולע על יריכו - עתה כשהיה השמש ראוהו צולע על יריכו. כמו: ויהי בבוקר והנה היא לאה, כי עד עכשיו לא נודע שהיא לאה.

פסוק לג
על כן לא יאכלו - לזיכרון גבורתו של יעקב ונס שעשה לו הקב"ה שלא מת.

פרק לג

פסוק ז
נגש יוסף ורחל - לפי הפשט: דרך להזכיר את האיש תחילה, אבל למעלה מתוך שאמר לאה וילדיה, אמר כמו כן רחל ויוסף.

פסוק ח
מי לך כל המחנה - של עדרים ששלחת.

פסוק יא
חנני - ס"א חָנָנֵנִי.

פסוק יד
עד אשר אבא אל אדוני שעירה - הרחיב לו את הדרך.

פסוק יח
ויבא יעקב שלם - אל עיר ששמה שלם. כמו: ותבאנה בית לחם.
עיר שכם - עירו של שכם כמו: כי חשבון עיר סיחון מלך האמרי היא, כדכתיב: וירא אותה שכם בן חמור החוי. והמפרש שכם שם העיר טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון ירושלים אלא העיר נזכרת אחרי השם ואפילו אם זאת היא שכם, שמא לזיכרון גבורת בני יעקב שמו את שמה שכם כדכתיב בלוז שנקרא בית אל, וכדכתיב: ויקראו ללשם דן על שם דן אביהם, לזיכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתיב: ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שלם, שלם בתורתו שלם בממונו טועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך. וגם מה צורך, וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן?!

פסוק יט
קשיטה - מין מטבע ששמה כן.

פסוק כ
אל אלהי ישראל - שהצילני מלבן ומעשו כלומר, האלהים הוא אלהי יעקב שהצילני מלבן ומעשו וכמו שקורים שם אדם אליעזר עמנואל, כמו כן נקרא המזבח כך וכמו שפירשתי פשוטו.

פרק לד

פסוק א
ותצא דינה - כי חוץ לעיר נטה אהלו ויצאה משם ונכנסה לעיר.

פסוק ז
ובני יעקב באו מן השדה - בתוך כך שיצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם וגו'.

פסוק ט
בנותיכם תתנו [לנו] ואת בנותינו תקחו לכם - בבני יעקב תלו החיתונים לכבודם לתת ולקחת, אבל כשספרו את הדבר לאנשי עירם אמרו למפרע, לכבוד בני העיר שהם יהיו הלוקחים והנותנים כדי לפתותם שישמעו אליהם להימול.

פסוק י
וסחרוה - החי"ת גורמת הקמ"ץ וכן מן גאל גְּאָלַנִי מן שחט וַיִּשְׁחָטוּהוּ מן שאל וישאלוני משפטי צדק. מן בחר בחרוהו. מן פעל יפעלוהו.

פסוק טז
וְנָתַנּוּ - דגש. כמו ונתננו פירוש ניתן. וְנָתַנְנוּ וכן מצרים נתנו יד. כמו נתננו.

פסוק יט
ולא אחר - מגזרת לא תאחר שהוא משקל כבד כמו תשבר.
והוא נכבד - ושמעו לו.

פסוק כה
בהיותם כואבים - לפי דרך ארץ. ופשוטו של מקרא: אז היו כואבים מיום ראשון ושני.
ויבואו על העיר - שהיו יושבים בטח ולא נזהרו מהם. וכן כל בטח שבכל מקום על היושבים הוא אומר בין בתורה בין בנביאים.

פסוק ל
להבאישני - את ריחי בהן כמו אשר הבאשתם את ריחנו.

פרק לה

פסוק ב
אלהי הנכר - שלקחו בעיר.

פסוק ז
ויקרא למקום - שחוץ לוז שהקים מצבה שם בבואו מבית אביו.

אל בית אל - כי מתחלה נקראת שם העיר בית אל. ואולם לוז שם העיר לראשונה, אבל עכשיו קרא שם המקום בית אל שחוץ לעיר אשר חלם שם, אל בית אל, לפי שעד עתה הוא היה בעוזרו.

פסוק ח
אלון בכות - לא נכתב אלא מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש. פנואל, סוכות, אל אלהי ישראל, שלם עירו של שכם, לוזה, אל בית אל, אלון בכות, בית אל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד,בית לחם אפרת, מגדל עדר.

פסוק ט
וירא אלהים אל יעקב עוד - אחר שנסע מלוז הוא בית אל, קרא עוד את המקום השני בית אל כמו שמפרש והולך.

פסוק טו
המקום אשר דבר אתו - כמה פעמים נאמר לשון זה בפרשה זו, לפי שהיה המקום באמצע הדרכים ואין שם עיר.

פסוק טז
כברת - כמו: ירוע כבירים. ואוריד כביר יושבים, לשון ריבוי. ולפי ריבוי הארץ עד אפרת נקברה בדרך.
ותקש - כמו וַתְּקַשֵּׁה. כמו ותצו ותצוה. ותכס ותכסה.

פסוק יז
אל תיראי כי גם זה לך בן - כאשר התפללת יוסף ה' לי בן אחר ולא חפץ להמיתך אלא קבל תפילתך, ולדבר על לבה נתכוונה.

פסוק יח
בנימין - בן זקונים. בן ימים. כמו: לקץ הימין כמו הימים.

פסוק כ
היא מצבת קברת רחל - שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך.

פסוק כא
למגדל עדר - סמוך לבית לחם היה, כדכתיב בתרי עשר: ואתה בית לחם אפרתה וגו'. וכתיב בסמוך: ואתה מגדל עדר וגו'.

פסוק כב
וישמע ישראל - לא נכתב זה אלא להודיעך, שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו: פחז כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך.

פסוק כג
ויהי[ו] בני יעקב שנים עשר - עתה כשנולד בנימין היו שנים עשר ועד שסיים כל ענין אותה הפרשה לא היה רוצה להפסיקה.

פסוק כט
עשו ויעקב - לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב, אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שהיה בן השפחה.

פרק לו

פסוק ב
עשו לקח את נשיו מבנות כנען - המדקדק יתן לב כי בפ' ראשונה של תולדות יצחק נאמר: יהודית בת בארי החתי. בשמת בת אילון החתי מחלת בת ישמעאל. ובפרשה זו לא הוזכר בת בארי כלל לא שמה ולא שם אביה, אבל אילון וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הוזכרו שהוחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות: בשמת בת אילון נקראת כאן עדה בת אילון ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים אבל בת אילון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אח"כ, אחר שהלך לו לשבת בהר שעיר ונתחתן בבני שעיר החוי ככתוב לפנינו, כי אהליבמה היתה בת ענה בת צבעון בן שעיר החורי וגם תמנע פילגש אליפז כתובה שם בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה הייתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האלו לבסוף.

פסוק ו
מפני יעקב אחיו - כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק, לכך ישב בארץ מגורי אביו.

פסוק ט
ואלה תולדות עשו - בני בניו. כאשר פירשתי באלה תולדות נח.

פסוק יב
ותמנע היתה פלגש - ראיתי בשוחר טוב: ותמנע מחובר גם לפסוק העליון שכן בדברי הימים: צפי וגעתם וקנז ותמנע ועמלק. ואח"כ הוא אומר בבני שעיר: ואחות לוטן תמנע. דוגמת אחות נביות. אחות אהרן כמו שפירשתי. [וכן כאן ויהיו בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע].

ותמנע היתה פילגש - הראשון זכר מבני אליפז והשני נקבה. ואחות לוטן תמנע. וכמוהו ביהושע ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי השבט המנשה עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה. על כורחך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר וחצי שבט המנשה כבר לקחו נחלתם, לפיכך יש לומר כי פסוק זה עולה על סוף הפסוק, שכתוב בו: וחצי שבט המנשה, אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה ולשני חילק יהושע. ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתן במשפחות בני יהונתן בן שאול. ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחז. ואחז הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת וגו' ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחר, תחילת הפרשה אשר נשנית ובגבעון ישבו וסוף הפרשה אלה בני אצל. וכתיב: ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחז הוליד וגו'. בעל כורחך חסר ואחז מפסוק זה שהיה לו לכתוב ותחרע ואחז ואחז הוליד, אלא שתיבת ואחז הוליד עולה על פסוק שלמעלה, כאילו כתוב ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע ואחז ואחז הוליד וגו' שכך כתוב בפרשה ראשונה.

פסוק טו

כל אלופים שבפרשה משרי עיירות ומשפחות. ואלוף קרח הנזכר בבני אליפז, נראה בעיני שהוא תמנע שמבני אליפז הנזכר בדברי הימים, שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר.

פסוק כ

יושבי הארץ - מתחלה, ובני עשו יירשום, כדכתיב באלה הדברים: וישבו תחתם.

פסוק כב

ואחות לוטן תמנע - לפי שהיה גדול שבאחיו קורא לה אחות לוטן. וכן: אחות נביות. וכן: מרים הנביאה אחות אהרן.

פסוק כד

ואיה וענה - נראה בעיני כך: שמן כופסי ושתי ואף על פי שבדברי הימים כתיב: איה וענה אין לדקדק בכך כאשר כתיב בתורה עוץ וחול וגתר ומש. ובדברי הימים ומשך והמפרש לו' יתירה יש לתמוה מה היה לו לכתוב ו' יתירה בזה יותר משאר בנים, והראיות שמביאים אינן כי אותן ויי"ן שמביאין אינן יתירות ותשב תמר ושוממה. פירוש כמו: שבי אלמנה בית אביך כי הישיבה הוא כפל לשון של שוממה והרי הוא כאילו כתיב ותשב בדודה ושוממה. מגערתך אלהי יעקב נרדם ורכב וסוס. כך פירושו. מגערת

אלהי יעקב נרדם חיל שונאינו הנזכר למעלה וגם רכבו וסוסיו, כדכתיב: סוס ורוכבו רמה בים.
הוא ענה - שנזכר בימי משה על שם גבורתו.
אשר מצא את הימים - הגיבורים או חיות רעות ונצחם. לפי פשוטו אין לדקדק יותר.

פסוק לא
לפני מלך מלך - לפני משה שהושיע את ישראל. כל שרי עם ועם קורא מלך עד דוד.
מצאתי ביוסיפון: אחרי אלו המלכים קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה.

פסוק לט
בת מי זהב - אינו מדקדק לפי פשוטו בשמות כל כך.

פסוק מ
ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם - באלופים הללו מזכיר מקצתם של אלופים הנאמרים למעלה בבני עשו. ויש לומר שלבסוף נעשו אלו האחרונים עיקר להיות אלופי עיר ועיר, דכתיב כאן: למקומותם [למושבתם] בארץ אחוזתם. וראיה לדברי שבכל פרשיות בני עשו ובני שעיר והמלכים אשר מלכו עד סוף הפרשה כולה הנם כתובים בדברי הימים ופרשת אלופי בני עשו הראשונה אינה נזכרת שם כלל כי אם אלופי פרשה שנייה לבד.

פרק לז

פסוק א
וישב יעקב - עשו הלך אל ארץ מפני יעקב אחיו, אבל יעקב ישב אצל אביו בארץ מגוריו כי לו משפט הבכורה.

פסוק ב
אלה תולדות יעקב - ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו, כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אף כי עיקרה של תורה באה ללמדנו ולהודיענו ברמיזת הפשט וההגדות וההלכות והדינין ועל ידי אריכות הלשון ועל ידי שלושים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי וע"י שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא. ולפי שאמרו חכמים: אל תרבו בניכם בהגיון. וגם אמרו: העוסק במקרא מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות וכדאמרינן במסכת שבת: הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינן כולה תלמודא

ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבינו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של מקרא. ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי, היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים.

אלה תולדות יעקב - אלה המקראות ומאורעות שאירעו ליעקב. והנה זה הבל הוא, כי כל אלה תולדות האמורים בתורה ובכתובים יש מהם שמפרש בני האדם ויש מהם רבים שמפרשים בני בנים, כאשר פירשתי באלה תולדות נח. למעלה בפ' בראשית כתיב: ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת. ואחרי כן מפרש כי העולם חטאו: ונח מצא חן ואחרי כן מפרש: אלה תולדות נח בני בניו היאך כי שלשה בנים היה לו וצווה הקב"ה להכניסם בתיבה י"ב חדש ובצאתם ויולדו להם בנים אחר המבול, עד שעולים לשבעים בנים שהיו שבעים אומות, כדכתיב: מאלה נפרדו וגו'. וכן בעשו פרשה ראשונה מפרש בני עשו שנולדו לו במקום אביו ואחרי כן וילך אל ארץ וגו' וישב לו בהר שעיר וכל הפרשה. וכתיב: אלה תולדות עשו אבי אדום בהר שעיר. וכל פרשה שנייה זאת בבני עשו, וכשם שמצינו בעשו שפירש שבניו נולדו במגורי אביו קודם שהלך אל ארץ מפני יעקב, ובני בניו נולדו בהר שעיר, כן ביעקב למעלה כתיב: ויהיו בני יעקב שנים עשר וגו'. ומפרש לבסוף אלה בני יעקב אשר ילדו לו בפדן ארם ויבא אל יצחק אביו וגו' הרי פירש בניו של יעקב והיכן נולדו כאשר עשה בבני עשו. ועתה כותב אלה תולדות יעקב בני בניו שהיו שבעים והיאך נולדו. כיצד יוסף היה בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו והיה לו בנים בכזיב ובעדולם שלה ופרץ וזרח ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים ושלח יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים, וכל זה היה צריך משה רבנו לכתוב שעל זה הוכיחם בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו'.

בן שבע עשרה שנה - להודיעך כי עשרים ושתים שנה נעלם מאביו יעקב, שהרי בן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה ושבע שנים השובע ושני שנים של רעב ואז בא אביו, כדכתיב: ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר.

היה רועה את אחיו בצאן - בני לאה, לפי דרך ארץ קרא אחיו ולא בני השפחות.

והוא נער את בני בלהה וגו' - נערותו ורגילותו ומשתאיו היו עם בני בלהה ובני זלפה ומתוך כך התחילו אחיו בני לאה לשנוא אותו.

את אחיו - עם אחיו רועה ובשמחת נערותו היה נבדל מהם ורגיל עם בני השפחות ולא עימהם כמו נער. כדכתיב: כי נער ישראל. וכתיב: יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. הולך ומונה כל מיני עניינים שגרמו לשנוא אותו. וגם -
ויבא יוסף את דבתם רעה - את דיבתם של אחיו רעה. כמדרש אגדה לפי פירושי, שאמר לאביו: כך מבזים הם בני השפחות אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם. פשטנים אחרים לא עמדו על העיקר.

פסוק ג
וישראל אהב וגו' - כל זה גרם הקנאה.
בן זקונים - כי אחרון היה לי"א בנים, אבל בנימין לא נולד אחרי כן עד זמן מרובה והרבה קודם שנולד בנימין, היה לו בן זקונים והתחיל לאוהבו.
פסים - מעיל.

פסוק ח
ועל דבריו - ויבא יוסף את דבתם רעה.

פסוק י
מה החלום הזה וגו' - אפילו היתה אמו קיימת היה אומר להוכיחו.

פסוק יא
ואביו שמר את הדבר - מה צורך לכתוב זה? אלא שכשבאה לו הבשורה ולא האמין לבניו שהוא חי וירא ישראל את העגלות אשר שלח פרעה, כי לא נשלחו כי אם על פי המלך כמו שכתוב שם עגלות על פי פרעה, אז האמין על ידי החלומות שמוכיחין שסופו להיות מושל. ועגלות הללו על ידי מלכות וממשלה באים ומתוך כך אמר: רב עוד יוסף בני חי. כי תימה גדולה היה היאך האמין אחרי שראה כתנתו מלאה דם כמו שנחרד יצחק על יעקב, בשביל שמצא שער בחלקת צווארו.

פסוק יג
הלא אחיך רועים בשכם - במקום סכנה שהרגו אנשי המקום. זה שמעתי מר' יוסף קרא חברינו והנאה לי.

פסוק יד
ויבא שכמה - ולא מצאם.

פסוק טו
וימצאהו איש והנה תעה וגו' - להגיד חשיבותו של יוסף נכתב זה שלא רצה לחזור לאביו כשלא מצאם בשכם אלא בקשם עד שמצאם ואף על פי שהיה יודע שמתקנאים בו, הלך ובקשם כמו שאמר לו אביו: והשיבני דבר.

פסוק יז
בדתן - לפי הפשט שם העיר וגם בשופטים היא נזכרת.

פסוק יח
ויתנכלו אותו - נתמלאו נכליות וערמומיות עליו, כמו: וארור נוכל. בנכליהם אשר נכלו.

פסוק יט
הלזה - כל הלזה כשרואים אותו מרחוק. וכן: מי האיש הלזה צי"ל בלע"ז, אבל הזה ציש"ט בלע"ז כמו: המן הרע הזה כשהוא בקרוב.

פסוק כ
לכו ונהרגהו - לשון הזמנת בני אדם. וכן: לכו ונמכרנו לישמעאלים. וכן הבה נא. הבה נתחכמה. וכן ראה אנכי נותן לפניכם היום.

פסוק כא
ויצלהו מידם - שלא נהרג.

פסוק כב
השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר - מקום שאין בני אדם מצויין שם וימות מאליו. למען הציל - הפסוק מעיד על ראובן כי להצילו נתכוון כמו שמוכיח סופו.

פסוק כג
את כתנת הפסים - י"א לא הזכירה אלא לרמוז לך שהיא גרמה תחילת השנאה. וזה אינו אלא לפי שהוא אומר לפניו וישלחו את כתנת הפסים להטעותו שיחשוב בלבו כי חיה רעה אכלתהו. כמו שאמר: ויכירה ויאמר כתונת בני לכך הוא מזכירה כאן.

פסוק כד
אין בו מים - שאם היה בו מים לא היו משליכין אותו שם. שאם כן היו מטביעין אותו וממיתין אותו בידם והם אמרו: ויד אל תשלחו בו וידינו אל תהי בו לגרום לו מיתה.

פסוק כח
ויעברו אנשים מדינים - ובתוך שהיו יושבים לאכול לחם ורחוקים היו קצת מן הבור לבלתי אכול על הדם וממתינים היו לישמעאלים שראו וקודם שבאו הישמעאלים עברו אנשים מדינים אחרים דרך שם וראוהו בבור ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים.

ויש לומר: שהאחים לא ידעו ואף על פי שכתוב אשר מכרתם אותי מצרימה. יש לומר: שהגרמת מעשיהם סייעה במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא. כי ויעברו אנשים מדינים משמע ע"י מקרה והם מכרוהו לישמעאלים. ואף אם באתה לומר וימכרו את יוסף לישמעאלים כי אחיו מכרוהו, אם כן צריך לומר שהם ציוו למדינים סוחרים למושכו מן הבור, ואח"כ מכרוהו לישמעאלים.

פסוק ל
אנא אני בא - למה באתי אל הבור.

פסוק לב
וישלחו - על ידי בני אדם שלא יגידו מי השולחים, אלא שאמרו זאת מצאנו.

פסוק לה
כי ארד - לא אנחם אלא ארד אל בני אבל שאולה.
ויבך אותו אביו - כלומר: זמן מרובה. ולפי שהוא מיותר דרשו חכמים: אביו יצחק אף כי היה יודע שלא נהרג.

פסוק לו
והמדנים מכרו אותו אל המצרים - מדן ומדין וישמעאלים אחים היו ומדן וישמעאלים אחד הם לפי הפשט, לכך הוא אומר: כי מדנים מכרוהו וישמעאלים הורידוהו שמה, כי שניהם אחד הם לפי הפשט.

פרק לח

פסוק ב
כנעני - כתרגומו תגרא. כמו: כנעניה נכבדי ארץ. כנען בידו מאזני מרמה, כי מבנות כנען היו נזהרים.

פסוק ה
והיה בכזיב - יהודה, ושם נולד לו בן.

פסוק ט
כי לא לו יהיה הזרע - ומקפידים היו בכך.
נתן זרע - חטף קמץ. שכל תיבת מלאפו"ם (=חולם) שטעמה באות אחרונה ותיבה שסמוכה לה טעמה באות ראשונה, הרי הם במקף והמלאפו"ם נהפך לחטף קמץ וכן: ארך אפים וגדל חסד. ואם שלש אלה לא יעשה לה, אבל את שלש הערים מלאפו"ם הוא.

פסוק י
גם אותו - דרשו חכמים כי בעון כזה מת, על שהיה משחית זרעו שלא תתעבר ותכחיש יופיה.

פסוק יד
ותכס - ראשה.
בצעיף - שאין זה דרך אלמנות.
ותתעלף - כסתה פניה שלא יכירנה יהודה.
בפתח עינים - בשער של פרשת דרכים שהכל עוברים ונראים לעינים דרך שם, והמפרש שם עיר טועה. שהרי כתוב לפנינו היא בעינים ואלו היה שם עיר היה לו לומר בעינים הבי"ת חט"ף (שו"א שלא מצינו שיאמר בבית אל ביריחו בירושלים (בקמץ).

פסוק טו
כי כסתה פניה - עכשיו לפי הפשט, כדכתיב: ותתעלף.

פסוק יז
עד שלחך - רפי שתשלח שלוחך שיביא הגדי וגם יש רגיל לומר לשון רפי בשליחות דורון כדכתיב: מנחה היא שלוחה אני שלחתי את הגדי.

פסוק יח
חותמך - טבעתך.
פתילך - אזור.
ומטך - שלשה כלים הללו מזומנים לתת כי אינו מלבוש.

פסוק כא
הקדשה - מיועדת ומזומנת לכל באיה, כדכתיב: וגם קדש היה בארץ. ולא תהיה קדשה מבנות ישראל.

פסוק כג
תקח לה - מה שבידה. כי לא אשלח עוד אליה.
פן נהיה לבוז - לחזור אחר הקדשות.

פסוק כד
זנתה תמר כלתך - וא"ת מי יודע אם אמת שזינתה? תדע שהרי גם הרה היא כבר.
ותשרף - לפי הפשט: כך היה מנהגם מאחר שזקוקה ליבם.

פסוק כה
היא מוצאת - לאחר שהוציאוה שלחה הערבון ועדיין לא רצתה לגלות אלא לאיש אשר אלה לו.

פסוק כו
צדקה ממני - יותר ממני, שאני צויתיה לשבת בית אביה עד יגדל שלה, היא השלימה תנאי שצויתיה, אבל אני לא השלמתי לה תנאי שהתניתי לה כי לא נתתיה לשלה בני. וכן: על צדקו נפשו מאלהים, יותר מאלהים. וכן בשאול: ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני. יותר ממני.
ולא יסף - ולא הוסיף שאם אתה מפרשו ולא פסק היה לו לכתוב ולא יסף (נ"א יסוף עוד [מ]לדעתה.

פסוק ל
זרח - בשביל השני שהוא אדום. וזרח לשון אדמומית הוא, כדכתיב: והצרעת זרחה במצחו. וכן כל זריחת שמש בבקר ובערב אדום הוא, וכתיב: ויהי בבקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. וכן בבבא בתרא בהמוכר את הספינה: האי שמשא סומקתא היא והאי דלא סמקא אלא בפניא ורמשא משום דנהורין לא ברי, בשביל מאור היום הגדול.

פרק לט

פסוק א
שר הטבחים - על ידו נידונין הנרצחים והאסורים בבית הסוהר שלו.

פסוק ו
ולא ידע אתו מאומה - בבית.
כי אם הלחם אשר הוא אוכל - לא היה מעיין ומביט כלל בכל צרכי ביתו מהיכן בא לו עד שעה שרואה את מאכלו על השלחן ואוכלו. כל מיני מאכל קורא אותו לחם, כדכתיב: עבד לחם רב. וכן: כי לפני לחמי אנחתי תבוא. מאכלי.
לא ידע אתו - מכל צרכי ביתו לא היה רואה רק בשעת אכילה.

פסוק ט
ולא חשך ממני - מלהיות שליט על הכל כי אם אותך.

פסוק י
להיות עמה - נזהר היה אפילו להתייחד עמה עד שאירע מעשה שנשאר יחידי בעל כורחו לעשות מלאכת צורכי הבית כדרכו ואירע באותו יום שלא נותר איש בבית. ומדרש אגדה: שהלכו לראות נילוס נהר מצרים שעלה על כל גדותיו.

פסוק יד
ואקרא בקול גדול - לפי שאתם רחוקים ממני, שאילו לא הרימותי קולי היה שוכב עמי בעל כורחי.

פרק מ

פסוק ד
ויפקד שר הטבחים - מינהו על כל צרכי האסורים שם.
ויהיו ימים - שנה שלימה, כדכתיב: ימים תהיה גאולתו. וכן: ימים או עשור.

פסוק ה
איש כפתרון חלומו - חלום הראוי לפתרון הנראה שהוא עיקר ולא חלום של הבלים.

פסוק ח
ופותר אין אותו - כמו: ואין פותר אותו. וכן ביחזקאל: ועושים אינם אותם.

פסוק י
כפורחת עלתה נצה - שכן המנהג, ויצץ ציץ ויגמול שקדים.

פסוק יא
וָאֶשְׁחַט - כתרגומו.

פסוק יג
ישא פרעה את ראשך - כמו: שא את ראש כל עדת וגו', ימנה אותך פרעה בתוך עבדיו.
והשיבך - כדי להשיבך על כנך. וכן כתיב: וישא את ראש שר המשקים בתוך עבדיו, אבל והשיבך ה' מצרים פירושו וישיב אותך.

פסוק יד
כי אם זכרתני אתך - כלומר, כל כך אני בטוח שתישא חן בעיני פרעה שאם תזכרני וגו' ידעתי כי תוכל להוציאני מן הבית הזה, שהרי לא פשעתי כאן כלום כשאר אסירים. וגם לא מן הדין אני עבד, כי גונבתי וגו' וגם פה לא עשיתי מאומה וגו' ואיני חייב לא עבודה ולא בית האסורים להיות אסור כאן.

פסוק טז
כי טוב פתר - ניכרין דברי אמת.
סלי חורי - מנוקבים. כמו: חורי עפר וכפים. ואורגים חורי. לפיכך יכול היה העוף לאכול דרך נקבי אריגת הסל.

פסוק יט
ישא פרעה את ראשך - ממש מעליך. וזה אינו נשיאה של חשבון אלא של זקיפת תלייה.

פסוק כג
ולא זכר שר המשקים את יוסף - מיד בצאתו כמו שביקש ממנו יוסף: כי אם זכרתני אתך.
וישכחהו - זמן מרובה אחרי כן, עד שעה שהקב"ה עשה ליוסף נסים והוצרך להזכירו.

פרק מא

פסוק א
ויהי מקץ שנתים ימים - שתי שנים שלמות, כדכתיב: ימים תהיה גאולתו, ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה. וכן: ימים או עשור. וכן: למועדה מימים ימימה בפסח מדבר שהוא משנה לשנה שלימה. אבל מקץ שנתים, בלא ימים היה משמע מקץ שנה ויום אחד, כדכתיב: בן שנתו בתוך השנה קורהו בן שנתו.

פסוק ב
והנה מן היאור עולות - דרך ארץ לשתות הבהמות ביחד וחוזרות ועולות ורועות באחו.
באחו - מקום עשבים, כדכתיב: ישגא אחו בלי מים.

פסוק ד
וייקץ פרעה - ויישן מיד ויחלום וגו'. בין שינת מעט לשינה שנייה רגיל חלום להתחלף לעניין אחר ועדיין אינו נותן לב להבין שזה חלום הוא, עד שנגמרה שינתו וניעור לגמרי ואז וייקץ פרעה, לבסוף והנה חלום, אבל עד עתה לא ידע.

פסוק ה
בקנה אחד - זהו סימן לשובע לכל גרעין שבע שבלים.

פסוק ו
והנה חלום - כמו: והנה היא לאה, אבל עד עתה היה סבור שראה ממש ולא חלום.

פסוק ח
ותפעם רוחו - נתחלפה דעתו טרישפש"א בלע"ז וחשב לבקר ולדעת הפתרון. וכן בדניאל: ויאמר המלך חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום.

ואין פותר אותם - דברים המתיישבים לפרעה.

פסוק י
פרעה קצף על עבדיו - כל פרעה בלשון מצרים מלך, וכן כל מלכי מצרים נקראים כן. ושל פלשתים אבימלך, אפילו בימי דוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך. ושל ירושלים מלכי צדק ביהושע אדני צדק מלך שלם. ובימי דוד על דברתי אני מבטיח שתהיה מלכי צדק מלך ירושלים. ושל עמלק אגג. בימי משה וירום מאגג מלכו. ובימי שאול אגג מלך עמלק. אף כאן פרעה לשון מלכות כי בשמו של מלך אין אומרים לפניו [דוד] (פרעה קצף על עבדיו. אלא כך אמר לפניו: אדוני קצף על עבדיו. וכן לפנינו אני פרעה. אני אהיה המלך לבדי כדכתיב: רק הכסא אגדל ממך. לכן נקרא יוסף אברך. אבי המלך. ובספר לקח טוב פירש כמותי.

פסוק יב
איש כחלומו פתר - במשמעות חלומו פתר וגם כמו שפתר לנו כן היה.

פסוק יג
ויהי כאשר פתר וגו' - אותי השיב על כני.

פסוק טו
תשמע חלום - תבין חלום ויודע לפותרו.

פסוק טז
בלעדי - אינו תלוי בי, אלא הקב"ה יודיעני לפתור חלומך.

פסוק כא
ולא נודע כי באו אל קרבנה - כך אמר פרעה עכשיו ליוסף. עתה אני זוכר, כי בשעת החלום נדמה כאילו לא באו אל קרבנה. אבל למעלה לא היה ראוי לכתוב אלא ראית האכילה שראה שזו אוכלת זו, אבל מה שחשב פרעה בלבו על מה שהיה תמיה שמראיהן רע כבתחילה, לא היה ראוי לכתוב.

פסוק כג
צנומות - פתרונו לפי עניינו ואין לו חבר במקרא. ויש לומר, כי לשון צונמא שבתלמוד הוא קשים כאבן בלא ליחלוח.

פסוק כה
אשר האלהים עושה - מה שעתיד לעשות הגיד לפרעה. כי על המלך תלויים תקנות המלכות.

פסוק כט
שָׁבַע גדול - כולו קמץ כי טעמו למטה ושם דבר הוא כמו: דָבָר בָּקָר רָעָב ומהם יאמר דְּבָרְךָ בְּקָרְךָ וכו'.

פסוק ל
ונשכח כל השבע - דוגמת ולא נודע כי באו אל קרבנה.

פסוק לב
ועל השנות החלום וגו' - אבל חלומות של יוסף אף על פי שנשנו באלומות ובכוכבים, אילו היה בלילה אחד כאלה היו נמהרים.

פסוק לד
ויפקד פקידים וגו' וחמש - שהממונים יגבו חומש כל התבואות לצורך המלך אשר משפטו בשאר שנים לעשר כדכתיב בשמואל: את שדותיכם יעשר עתה יטול פי שנים וכמו כן הנהיג יוסף לבסוף על אדמת מצרים לפרעה לחומש.

פסוק לה
ויצברו בר תחת יד - ממונה
פרעה - וכל זה היה בעל כרחם של מצרים ולכך כתב: ויפקד פקידים ויצברו, שכן מצינו באחשורוש: ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו ויקבצו את כל נערה וגו' אל יד הגי וגו'.
ויקבצו - היא הגבייה מבעלי השדות.
ויצברו - היא האסיפה ע"י שומרי האוצרות וכן תמצא ביוסף ויקבוץ ויצבור אכל בערים כי כל עיר ועיר יוכלו למכור בשני הרעב.

פסוק לח
אשר רוח אלהים בו - בפתרון חלומות וכל שכן בחכמת דרך ארץ.

פסוק לט
נבון - מבין עתידות ורואה הנולד.
וחכם - קיבץ חכמות ממה שראה ושמע.

פסוק מ
ישק - יזדרזו בכלי קרב של מלחמה לצאת על האויבים. לשון עיר מבצר. והנשק. נושקי רומי קשת.

פסוק מא
נתתי אותך - נותן אני אותך. בשעת נתינת טבעת ע"י יוסף אמר לו כך.

פסוק מב
בגדי שש - של מצרים חשובים, כדכתיב: שש ורקמה ממצרים.
רביד - לשון רבד הפרוש ופשוט על האדם, כמו: מרבדים רבדתי ערשי.

פסוק מג
במרכבת המשנה - סוס או פרידה המיוחדת לרכוב עליה האיש משנה למלך, אשר לו.
אברך - הוא אב למלך, כדאמרינן: לא רכא ולא בר רכא. כלומר: אב למלך. וזהו וישימני לאב לפרעה כי פרעה לשון מלך כמו שפרשתי למעלה, אב שר לצורך המלך.

פסוק מד
אני פרעה - אני מלך וזהו רק הכסא אגדל ממך.
לא ירים איש את ידו - לעשות שררה כמו שכתוב בירבעם: אשר הרים יד במלך, רמה ידו ושררתו ע"י המלך שלמה כמ"ש שם: ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף.

פסוק מה
צפנת פענח - כתרגומו ולשון מצרים הוא. וכן היה דרכם לקרוא לאדם בשעת שממנים אותו על ביתם שם הראוי. וכן: ויקרא משה להושע בן נון יהושע כשנעשה משרתו. וכן: ויקרא לדניאל בלטשצר. כדכתיב: די שמיה בלטשצר כשם אלהי.
פוטיפרע - אין זה פוטיפר לפי הפשט.
כהן און - שר של אותה העיר, כדכתיב: ובני דוד כהנים היו שלטונים.

פסוק מו
בן שלשים - וראוי לשררה.

פסוק מז
ותעש הארץ - הוציאה הרבה תבואה. כמו: ועשת את התבואה לשלש השנים.
לקמצים - בקנה אחד מלא קומץ שבלים ולכך היה השבע גדול.

פסוק נ
בטרם תבא שנת הרעב - ולפי שבא יעקב בתחילת ימי הרעב בשנה שניה ולסוף שבע עשרה שנה בשעת מותו אמר ליוסף: שני בניך הנולדים לך עד באי אליך לי הם. אבל מולדתך אשר הולדת אחריהם אחרי באי אליך לך יהיו, לכך פירשם כאן שאפרים ומנשה נולדו לפני שנות הרעב קודם שבא יעקב, אבל אחרי כן הוליד בנים ובני בנים שנקראו על שם אחיהם בנחלתם כמו שאמר יעקב.

פסוק נא
נשני - מן נשש. כמו חנני אלהים מן חנן. הדגש תחת אות החסרה ואילו היה מגזרת לא תנשני נשיתי טובה שהוא מחטופי למ"ד פעל. היה לו לומר נשני. כמו עבדי רמני. האיש אשר כלני רמני מן רימה את רעהו. כלנו. כלה ה' את חמתו.

פסוק נד
ובכל ארץ מצרים היה לחם - כי נתן יוסף אוכל בערים.

פסוק נו
וישבור - לשון קנין מאכל ומשתה, כדכתיב: לכו שברו ואכלו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב.

פסוק נז
וכל הארץ באו מצרימה אל יוסף לשבור.

פרק מב

פסוק א
למה תתראו - כמו: לכה ונתראה פנים דאמציה שהגיס דעתו להראות גדולתו ליואש מלך ישראל, אף כאן למה תתראו בפני האנשים שיש לכם תבואה כל צרככם שאתם מתעכבין כאן ואין לכם תבואה וכל העם יורדים מצרימה לקנות תבואה ואתם יושבים ומתראים כאילו יש לכם.

פסוק ז
מאין באתם - הראה להם שאינו מכירם. כי לא שאל להם למה באתם.

פסוק ח
והם לא הכירוהו - כי בא עתה לפניהם בחתימת זקן. ועוד שראוהו מושל בכל המלכות בבגדי מלכות וגם מן הקול לא היו מכירים אותו, כי ע"י מתורגמן היה מדבר עימהם, כדכתיב: כי המליץ בינותם.

פסוק ט
ערות - פרצות החומות ומאיזה מקום נוחה ליכבש. כדכתיב: ערות יסוד. ערו ערו עד היסוד. ערות על יאור. ולפי שהיו בעלי קומה וכולם עשרה היו כל שעה ביחד ולא היו נפרדים אלו מאלו כשאר בני אדם הבאים משאר מקומות לשבור בר, אמר להם: מרגלים אתם.

פסוק יא
כלנו בני איש אחד נחנו - לכך אנו הולכים יחד ולא בשביל עצה רעה כמרגלים.

פסוק יב
ויאמר אליהם לא כי ערות הארץ באתם לראות - שאם כן איך לא נשאר אחד מכם את אביכם. כלומר אצלו, ולדעת אם בנימין קיים אמר להם כן. והם השיבו: שנים עשר עבדיך אחים וגו'. וכן כתוב לפנינו: שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו.

פסוק כא
הצרה הזאת - מידה כנגד מידה, אנחנו השלכנוהו בבור והנה אנחנו נאסרים בבור השבי.

פסוק כג
כי שומע יוסף - מבין.

כי - עד עתה

המליץ בינותם - כאילו אינו מבין לשונם.

פסוק כד
את שמעון - להפרידו מלוי שלא יתייעצו בין שניהם לעשות תחבולה, כאשר עשו בשכם.

פסוק כח
מה זאת עשה - מידה כנגד מידה, יש כאן להוסיף לנו ממון על פירעון עונינו.

פסוק לה
כספיהם - לפי שהסמ"ך מבלעת את החטף נדגשת הפ"א של כספיהם. וכן נסך נסכיהם.

פרק מג

פסוק יב
וכסף משנה - לקנות.

אולי משגה הוא - לסימן נתנוהו על פי האמתחות להכיר כל אחד איזה אמתחת שלו, לפי חשבון הכסף ושכחוהו לחזור ולקחתו.

פסוק יד
כאשר שכלתי שכלתי - כמו: וכאשר אבדתי אבדתי. כלומר, על הספק אני שולחו מה שיארע יארע.

פסוק יט
וידברו אליו פתח הבית - קודם שנכנסו.

פסוק כג
ואלהי אביכם - הכל היו יודעים שמלומדים בניסים היו.

פסוק כה
ויכינו את המנחה - כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות.

פסוק לב
כי תועבה - וכיחוי ובזוי היא למצרים לאכול עם אנשי עבר הנהר כי נבזים היו בעיניהם ואנשי מצרים גסי רוח היו, כדכתיב: קראתי לזאת [רהב] הם שבת. וכן: כי תועבת מצרים כל רועה צאן. מבזים היו בעיניהם הרועים. כי הצאן היה מאוס בעיניהם. כדכתיב: הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו. דבר המשוקץ למצרים ומאוס נזבח לעיניהם לצורינו ולא יבזו אותנו לסוקלנו באבנים, דרך בזיון כמו שמצינו בשמעי בן גרה יצא יצוא [ומקלל] ויסקל. קילל דוד וסיקל בעפר דרך בזיון.

פסוק לג
וישבו לפניו - צוה יוסף להושיבם כך.
ויתמהו - שהרי כולם נולדו בשבע שנים ואין להבחין איזה קודם לזה.

פסוק לד
ותרב - כמו: ותרבה נתרבתה מתנתו. וכן ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. נשתלמה.

פרק מד

פסוק ג
הבקר אור - האיר, כמו: ראו נא כי אורו עיני לשעבר. וכן: מה טובו אוהליך יעקב.

פסוק ד
יצאו את העיר - כמו: עברו וסבו את העיר. וכן: כצאתי את העיר. כמו: בני יצאוני יצאו ממני.

פסוק ה
והוא נחש ינחש בו - יש לומר שהיה מראה עצמו לעיניהם כיודע עניינים על ידי קסם ונחש. ויש מפרשים: חכם כמותי ינחש על ידי הכוס מי גנבו ממני, לפי שכתוב לפנינו כי נחש ינחש איש אשר כמוני ואין כתוב שם ינחש בו.

פסוק י
כדבריכם כן הוא - שהרי כולכם שותפים וכן מנהג סוחרים ללקות זה על זה, אבל איני חפץ אלא הוא לבדו יהיה לי עבד.

פסוק טו
איש אשר כמוני - כי דרך השרים לקסום קסם כמו שמצינו כי עמד מלך בבל על אם הדרך לקסום קסם והנני יודע מי גונב ממוני.

פסוק יח
כי כמוך כפרעה - הרי אתה כמלך ויראתי מחרון אפך.

פסוק יט
אדני שאל - אתה גרמת לנו להביאו הנה וחולין הוא לך לעכבו.

פסוק כא
ואשימה עיני עליו - אפילו פשע גנאי הוא למושל הארץ להכרית דבריו.

פסוק כב
ועזב את אביו ומת - אביו ימות.

פסוק ל
ונפשו קשורה בנפשו - אביו. ולכך בראותו כי אין הנער ומת.

פסוק לב
כי עבדך - לכך אני מדבר יותר מכל אחי. ואהיה עבד תחתיו.

פרק מה

פסוק א
ולא יכול יוסף להתאפק עוד - כי עד עתה היה עושה כל מעשיו ע"י שהיה מתאפק בלבו כמ"ש למעלה ויתאפק ויאמר שימו לחם.
לכל הנצבים עליו - בפני כל הנצבים עליו ולא יכול עוד להתאפק.
ויקרא - למשרתיו.
הוציאו כל - הנצבים עלי מן הבית. כך עיקר פשוטו.

פסוק ב
וישמעו מצרים - אנשי העיר.
ואח"כ - וישמע בית פרעה.

פסוק ה
כי למחיה שלחני - הקב"ה עשה כל זאת לטובתכם.

פסוק ח
כי האלהים - אלא האלהים.

פסוק יא
פן תורש - תתגרש מן הארץ ע"י רעבון, כמו: והורשתם והאבדתם מהר. מגזרת ירש יאמר תורש. מן יקש יאמר תוקש בו.

פסוק יב
כי פי המדבר אליכם - ועד עתה ע"י מליץ, לפי עיקר פשוטו. בשורה שתאמרו לאבי לא מפי שמועה ששמעתם מאחרים, שהרי אתם בעיניכם רואים ומכירים כי אני יוסף מדבר אליכם ולפיכך והגדתם את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם.

פסוק יג
את כל כבודי - לא ידאג לבא, כי יש לי כח ויכולת בידי להטיב לו.

פסוק יט
ואתה צויתה - עתה אני מצוה אותך לקחת עגלות ובהמות למשוך, כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה, כי אם ע"פ פרעה. ודוגמא זו בתלמוד: אין פרה וחזירה יוצאה ממצרים אלא אם כן נטלה האם שלה.

פסוק כג
כזאת - כמו כן.
עשרה חמורים - לעשרה אחיו ואף על פי שבנימין חזר עימהם לא רצה להטריחו. אמרינן בתלמוד: קללת חכם אפילו על תנאי והשלים התנאי היא באה. מנלן? מיהודה, שאף על פי שהחזיר את בנימין לאביו היו עצמותיו מגולגלין בארון וכו'.

פסוק כד
וישלח את אחיו - כל לשון לויה משקל דגוש לשון שליחות החוזר משקל רפי.
אל תרגזו - אל תיראו כלום בדרך מפני ליסטים כי שלום מכל צד. וכן: רגזו ואל תחטאו. היו יראים מן הקב"ה ולא תחטאו. וכן: ונתן ה' לך לב רגז. דחיל בתרגום. וכן: ירגזון יריעות. לשון נענוע כאדם המתייירא. וכן: רגזה בוטחות. המרגיז ארץ ממקומה. אבל רגזה [רגזה] של תרגום של דניאל ושל עזרא לשון כעס. טרנב"ל לע"ז של רוגז של כ"ד ספרים.

פסוק כו
וכי הוא מושל - ואל תירא מלבוא אליו.
ויפג לבו - החליף לבו לומר אין זה אמת כי לא האמין להם, כמו: אל תתני פוגת לך. וריחו לא נמר מתורגם וריחו לא פג.

פסוק כז
את כל דברי יוסף - שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צווארֵיהם והכירו בודאי שהוא אחיהם. וגם ראה את העגלות אשר שלח יוסף על פי פרעה.
ותחי רוח יעקב - כי שמר את הדבר שסוף יוסף להיות מושל, כי אינן יוצאות ממצרים כי אם על פי מושל כמו שפירשתי למעלה.

פסוק כח
רב - די בפוגת לבי שלא האמנתי אלא ודאי עוד יוסף בני חי. פשטות אחרים של ערמומיות אומרים והנם הבל. ואני הצעיר שמעתי רב עוד יוסף בני חי. אתם אומרים: עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל. אלכה וארֶאנו בטרם אמות וגו'.

פרק מו

פסוק א
לאלהי אביו יצחק - שעשה שם יצחק מזבח בבאר שבע כשנגלה לו הקב"ה, כמה שנאמר בפרשת אלה תולדות יצחק ועשה גם הוא שם זבחים כמו שעשה אביו.

פסוק ד
אעלך גם עלה - כלומר: ארד עמך וגם עלה אעלך, כמו: וברכתם גם אותי.
גם עלה - שנקבר עם אבותיו במערת המכפלה.
ישית ידו על עיניך - על ענייניך וצרכיך ישתדל לעשותם, כדכתיב: ישית ידו על שנינו.

פסוק ח
יעקב ובניו – יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט:

פסוק טו
כל נפש בניו ובנותיו - של יעקב ולאה הכל ל"ג עם יעקב. ורבותינו פירשו: זו יוכבד שנולדה בין החומות.

פסוק כו
יוצאי יריכו - הבאים מצרימה.
כל נפש ששים ושש - כי יעקב שהוא מחשבון של שלשים ושלש של לאה אינו בכלל יוצאי יריכו, כי יוצאי יריכו לא היו כי אם ששים ותשע. וכן משה אמר: בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה שיעקב ובניו היו שבעים.

פסוק כט
עוד - הרבה, כדכתיב: כי לא על איש ישים עוד.

פסוק לב
והאנשים רועי צאן - כל זה אמר יוסף לפרעה.

פסוק לד
כי תועבת מצרים - נבזים היו בעיניהם כל רועי הצאן, כי מאוס הצאן בעיניהם בין לאכילה בין לזבח, כדכתיב: הן נזבח את תועבת מצרים וגו'.

פרק מז

פסוק ד
לגור בארץ - ולא מתוך חוסר ממון אלא בשביל מרעה לצאננו. כל זה אמרו שלא יאמר פרעה ליקח משל יוסף באו.

פסוק ו
אנשי חיל - ראויים לגבורה ולשררה כמו: אשת חיל את. ואני הצעיר מצאתי תרגום, שרי מקנה רבני חילא כפירוש רבינו.

פסוק ט
מעט ורעים - לפי שנראה יעקב בעיניו זקן יותר מדאי, ששאל לו: כמה ימי שני חייך? השיב לו יעקב: מעט הם, אבל רעים הם ולכך אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי.

פסוק יג
וַתֵּלַהּ - כמו: ותכה מכעס עיני. הה"א עיקר, לפיכך מפיק ה"א וכן: נגה אור.
ארץ מצרים וארץ כנען - אבל הרחוקות יותר מארץ כנען לא היו באים לארץ מצרים, כי רחוקות יותר מדאי או שמא לא היה שם רעב גדול כל כך.

פסוק כא
העביר אותו לערים - כמו שעשה סנחריב, כדכתיב: אל ארץ כארצכם, כדי שלא יטענו בה חזקה איש איש בארצו לאחר מכירה.

פסוק כט
ויקרבו ימי ישראל למות - כל מקום שאדם חפץ לצוות את בניו צריך לאמר ויקרבו. וכן: ויהי כי זקן יצחק וגו'. ויקרא את עשו וגו' לא ידעתי יום מותי. וכן: ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו. ועיקר התחלת פרשה זו מן - וישב ישראל בארץ מצרים וגו' כי

עליו מחובר ויחי יעקב אלא שלא רצו הקהילות לסיים פרשת ויגש בותהי הארץ לפרעה וסיימוה בוישב ישראל.
שים נא ידך - כבר פירשתיו אצל עבד אברהם.

פסוק לא
וישתחו ישראל - ליוסף, ממקום שהיה על [ראש] המטה.

פרק מח

פסוק א
ויאמר ליוסף - אדם אחד אמר וכן ויגד המגיד ליעקב.

פסוק ב
וישב על המטה - היו רגליו למטה לארץ ולכך כתוב לפנינו: ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וגם להגיד חוזקו של יעקב, שכל דברי צואתו עשה בישיבה ורגליו על הארץ עד שסיים כל דבריו ואח"כ ויאסוף רגליו אל המטה הכניסם אל המטה כמו: ואספתו אל תוך ביתך. ואין איש מאסף אותם הביתה.

פסוק ג
נראה אלי בלוז - בשובי מפדן ארם. וכתיב: אני אל שדי פרה ורבה.

פסוק ה
ועתה שני בניך וגו' - כלומר: מאחר שנתן לי הקב"ה את ארץ כנען, הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים ולכך שני בניך יטלו כנגד ראובן ושמעון.
עד באי - לפני בואי. כדכתיב: וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב כלומר: קודם שבאתי מצרימה.

פסוק ו
ומולדתך - בניך או בני בניך שנולדו לך אחרי באי באלו שבע עשרה שנה שהייתי כאן, על שם אחיהם יקראו ולא יהיו שבטים כי אם בתי אבות, כי כל שבעים נפש שהיו בשעת ביאת יעקב בין בנים בין בני בנים היו בתי אבות ולהם נתחלקה הארץ, כדאמרינן בבבא בתרא, וכדכתיב בפנחס: אפילו בבני פרץ. לחצרון משפחת החצרוני לחמול משפחת החמולי. וכן בבני בלע ארד ונעמן וגו'. וכתיב לבסוף: לאלה תחלק הארץ בנחלה וגו' לשמות מטות אבותם ינחלו. וכן בני בניו של יוסף שנולדו אחרי כן יקראו על שם אחיהם בנחלתם והיו בתי אבות, כדכתיב בפרשת פנחס.

פסוק ז
ואני בבאי מפדן - באותו הדרך לאחר שברכני הקב"ה, מתה רחל באותו הדרך בעוד הרבה דרך עד היישוב לכן קברתיה בדרך, כי לא היה פנאי לקוברה אצל לאה במערת המכפלה ושלא יפשיעהו יוסף על אמו הוצרך לומר כן.

פסוק ח
וירא ישראל - אף על פי שכתוב לפנינו ולא יוכל לראות. יש רואה דמות אדם ואין מכיר דמות פניו. וכן: לא יראני האדם. וכתיב: ראיתי את ה'.

פסוק ט
בזה - במלכות הזאת.

פסוק יא
ראה - כמו ראות וכן: עשה כיום הזה.
לא פללתי - לא דנתי בלבי. כל פילול לשון דין וכן: ויעמוד פנחס ויפלל עשה נקמה. כדכתיב: ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו וגו' לשון נקמת דין.

פסוק יג
את אפרים בימינו - להושיבו אצל שמאלו של ישראל.

פסוק יד
שכל את ידיו - כמו שכל שהוא לשון אדם מעוקם ונפתל.
כי מנשה הבכור - יודע היה יעקב שיוסף בנו הביאם, שיהא מנשה לימינו של יעקב ואפרים לשמאלו והוא רצה לתת ימינו על ראש הצעיר ושמאלו על ראש הבכור.

פסוק טו
ויברך את יוסף - ברכת הבנים היא ברכת האב.

פסוק טז
ויקרא בהם שמי - שיחיה זרעם וזרע זרעם.
וידגו - מגזרת חטופי למד פעל של ה"י כמו מן בכה ויבכו, מן שבה וישבו.

פסוק יז
כי ישית - קודם שיברכם וראה יוסף ששיכל את ידיו, ויאמר יוסף לאביו לא כן אבי. אין לפרש ולומר לא יפה אתה עושה, הלא היה לו לשאול לאביו מדוע אתה עושה כן, אלא כך אמר יוסף ליעקב: לא כך סדורים הבנים כמו שאתה סבור שלא דקדקתי להביאם בסדר לפי ימינך ושמאלך לתת הבכור לימינך והצעיר לשמאלך, אלא בימיני לקחתי הבכור והצעיר בשמאלי, לכך אתה מעקם ידיך להבאתי להסיר אותה מעל ראש אפרים

כדי לשימה על ראש מנשה. וכן כל לשון הסרה כתובים בקוצר. סורה אלי אל תירא, סורה משם לפנות אלי. ויסורו אליו, סרו משם לבא אליו.

פסוק יח
לא כן אבי - לא עשיתי כן אלא הבכור הבאתי לימינך והצעיר לשמאלך. אמר לו יעקב: ידעתי בני ידעתי כי חכם אתה והביאתם כסדר לפי ימיני ושמאלי, מפני שאתה סבור שאשים ימיני על הבכור, אבל אני מתכוין לתת ימיני על הצעיר שהוא לימינך.

פסוק יט
ואולם - ואלא.

פסוק כ
בך יברך ישראל - איש איש את בנו.
וישם את אפרים לפני מנשה - באומרו - ישימך אלהים כאפרים וכמנשה - וכן לשון שימה נופל בדברים. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. וזאת התורה אשר שם משה. שימה בפיהם.

פסוק כא
הנה אנכי מת - ויודע אני שאחרי מותי יהיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם לאחר ד' מאות שנה שנאמר לאברהם.

פסוק כב
ואני - באותה הארץ נתתי לך חלק אחד יותר על אחיך שמנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי לקחת שני חלקים בארץ, אשר אני ובני עתידים לקחת.
מיד האמורי בחרבי ובקשתי - במלחמת יהושע. ואף על פי שכתוב ביהושע לא בחרבך ולא בקשתך אותו פסוק בשני מלכי האמורי מדבר וכמו שאמרו חכמים: צרעה לא עברה את הירדן. וכתיב ביהושע: ואשלח לפניכם את הצרעה. ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן, לא בחרבך ולא בקשתך זכותו של יעקב גרם להם.

פרק מט

פסוק א
ויקרא יעקב - שלח בשבילם.
האספו - כי שבעים נפש הגדילו באלו שבע עשרה שנה ונעשה עם רב, וכדברי רבותינו (לשש) מאות אלף.
את אשר יקרא אתכם - ענין גבורתם ונחלתם.

פסוק ג
כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז - דיבור אחד הוא. דרך המקראות לכפול את דבריהם כחי, חילי, ממוני. וגם אוני ממוני הוא, כדכתיב: מצאתי און לי. וידיו תשבנה אונו כלומר: בכורי אתה ומתוך כך חילי וראשית ממוני.
יתר על אחיך היה לך **לשאת**. **ויתר עז** היה לך למלוך על אחיך, אבל פחיזה ובהלה היה לך כמים הנשפכין, לכן **אל תותר** לא הבכורה ולא המלכות.

פסוק ד
כי עלית משכבי אביך - וכן כתוב בדברי הימים: ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכורה, כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף.
יצועי עלה - כלומר, יצועי היתה עולה. הרבה לשון פעל מתפרשים לשון פועל, כמו: נתתי כסף השדה, נותן אני.

פסוק ה
מכרותיהם - אַחֲוֹתֵיהֶם כפל לשון של שמעון ולוי אחים כלומר, שמעון ולוי אחים היו לרעה.
כלי חמס - הייתה אַחֲוָתָם מכרותיך ומולדתיך לשון קרובים, אבל מְכֵרוֹתֵיהֶם משקל דגש הוא, כמו מסיבותיהם לשון קורבה, אבל הריש במקום החירק נהפכת לציר"י הוא קמץ קטן, כמו בֶּרֶךְ תחת בֵּרֵךְ איבד ושיבר. וכן: חרף ה'. ושרת את אחיו, כלם משקל דגש מכרותיהם לוד פרנטייש בלע"ז.

פסוק ו
בסודם אל תבוא נפשי - יהי רצון שלא תהא נפשי בעצתם, כי כל אל שבתורה להבא הן או קללה, או בקשה או ציווי לא ימצא אל לשעבר, לכן אין לפרש לא באה נפשי.
כי באפם - שהרי באפם.
עקרו שור - כמו: ואת סוסיהם תעקר.

פסוק ז
ארור אפם - לא יצליחו באפם להינקם ולעשות רעה ולכן איני חפץ בקהלם ובחיבורם יחד.
אחלקם ביעקב - כי לוי נתפזר בשנים עשר שבטים, כדכתיב ביהושע, נמצא שמעון לבדו בלא לוי.

פסוק ח

יהודה אתה יודוך - המפרש ישבחוך אחיך שטות הוא בידו, אלא לפי שגינה את הראשונים ונטל מלכות מראובן ופיזר שמעון ולוי אמר ליהודה: אבל אתה - יתנו, לך אחיך - הוד מלכות כמו שמוכיח סוף הפסוק ישתחוו לך בני אביך. וכן: ונתת מהודך עליו, תן לו משירותך בחייך. וכן בדניאל: ולא נתנו עליו הוד מלכות. וכן בשלמה כתיב הוד מלכות: ויתן עליו הוד מלכות בדברי הימים.

יודוך - ימליכוך. כמו יהודך, כדכתיב: כי על כן עמים יהודוך. וכן יושיעך ה' כמו יהושיע. ומ"מ אע"פ שנגזר יודוך מן הוד מלכות, אין הה"א עיקר אלא מגזרת חטופי פ"ה פעל של אות יו"ד הוא, כמו ישב יצא, שיאמר הוציא הושיב. וכן מן ירה בים הורה. ויורו המורים. וכן: איש לא הונה מגזרת לא תונו. וכן יאמר הודו לה'. יודו לה'. הוגה ורחם כלם עיקרם בראשם אות יו"ד ונופלת לפרקים ובאה אות וא"ו במקומה.

וישתחוו - שתמלוך עליהם.

בני אביך - לפי שמארבע אמהות היו אמר: בני אביך, אבל כשבירך יצחק את יעקב, כתיב: בני אמך.

פסוק ט

גור אריה יהודה - כמו: והנה כפיר אריות. הנער קרוי גור, כדכתיב: בתוך כפירים רבתה גוריה. לפי שהוא קל וגיבור יותר מאריה זקן, ממשיל את יהודה לגור אריה.

מטרף בני עלית - אתה יהודה בני לאחר שתעלה מלטרוף טרף באומות ותכרע ותשכב בעירך, לא יבא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך. זהו עיקר פשוטו. והמפרשו במכירת יוסף לא ידע פשוטו של פסוק ולא בחילוק טעמים כלל.

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה - המלכות שניתן לו להשתחוות לו כל אחיו שנים עשר, לא תפסוק ממנו כל אותה הגדולה ולא מחוקק - ושררה מזרעו עד כי יבא - יהודה שילה - כלומר, עד כי יבא מלך יהודה הוא רחבעם בן שלמה שבא לחדש המלוכה בשילה שזהו קרוב לשכם, אבל אז יסורו עשרת השבטים ממנו וימליכו את ירבעם ולא נשאר לרחבעם בן שלמה רק יהודה ובנימין.

יקהת עמים - קבוצת האומות שהיו כפופים תחת שלמה אביו, כדכתיב: הוא רודה בכל עבר הנהר נתקבצו שם להמליך רחבעם, כדכתיב: וילך רחבעם שכמה כי שכם בא כל ישראל להמליך אותו ושכם אצל שילה, כדכתיב ביהושע: ויאסוף יהושע את כל ישראל שכמה וכל הפרשה. ולבסוף מפרש כל אלו הדברים היה לפני ה' בשילה. וגם בשופטים:

הנה חג ה' בשילה במסלה העולה בית אל שכמה וגו'. וגם בירמיה: ויבאו אנשים משכם משילה ומשמרון. וקרקע חלקה היה בשכם סביב האלה אשר עם שכם הראויה להתקבץ שם בני אדם ולכבוד משכן אשר בשילה הסמוך שם. ויעקב עיקר הגדולה של יהודה שמדוד עד רחבעם פירש, אבל חוסר הגדולה לא רצה לפרש אלא מכללו של מקרא אתה מדקדק, שמשילה ואילך נתמעטה.

פסוק יא

אסרי לגפן עירה - עיר בן אתונות צריך לקשור לגפן אחת להטעינו מרוב ענבים.
ולשורקה - אחת.
בני אתונו - כפל לשון, כדכתיב בשלמה: וישראל ויהודה רבים איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו כי משופעים ביין היו.
כבס ביין לבושו - לאחר שבצרו הענבים ודורכים אותן בגיתות מתלכלכין בגדיהם בדריכות היינות, כדכתיב: מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת. וכתוב שם: וכל מלבושי אגאלתי. ואחר הדריכה שותים את היין ולכך הוא אומר: חכלילי עינים מיין - כדכתיב: למי חכלילות עינים למאחרים על היין.
סותה - לשון בגד.

פסוק יב

חכלילי - אדמות עינים קרוי כן.
ולבן שנים - משתיית חלב, כדכתיב: שתיתי ייני עם חלבי. וכן: בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב.
ולבן - כמו לבן. כשהוא דבוק יאמר וּלְבָן. כמו: מן חלב וחלב צאן.

פסוק יג

לחוף ימים - שפת הים שהים חופף שם ומתחכך. ואם תאמר מה בצע, מאחר ששפת הים גבוהה מאד ואין יכולין לרדת שם לקנות סחורה, לכן הוא מפרש -
והוא לחוף אניות - במקום הנמל והשפה נמוכה ובאין האניות ובאין יושבי הארץ וקונים סחורה שבאניות.
על צידן - שהוא מקום סחורה רבה, כדכתיב: סוחר צידון עובר ים מלאוך. ובישעיה כתיב: בושי צידון כי אמר ים מעוז הים וגו'. ולכן אמר משה: שמח זבולון בצאתך בים לסחורה.

פסוק יד
יששכר חמור גרם - לא כזבולון שהולך עם עוברי ימים לסחורה, אלא עובד אדמתו יהיה כחמור בעל אברים חזק מצוי.
בין המשפתים - תחומי העיר לחרוש ולעבוד את האדמה, כדכתיב: על כל מים משלחי רגל השור והחמור לחרוש ולזרוע. וכן אמר משה: שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך.

פסוק טו
וירא - יששכר מנוחת האדמה
כי טוב - יותר מלצאת למרחקים.
ואת הארץ כי נעמה - ומצלחת, כדכתיב: אל המנוחה ואל הנחלה.
ויט שכמו לסבול - עול של מלכי ישראל.
ויהי למס עובד - לתת למלכים עישור תבואותיו, כדכתיב: ואת שדותיכם יעשור, זהו עיקר הפשט. ובשורת עושר הוא לשבט יששכר.

פסוק טז
דן ידין עמו - המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל. וכי יעקב בא להתנבאות על אדם שנפל ביד פלשתים וינקרו את עיניו ומת עם פלשתים בענין רע?! חלילה חלילה. אך על שבטו של דן נתנבא שהוא מאסף לכל המחנות. וגם ביהושע כתיב: והמאסף הולך אחר הארון ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושע אחר כל הדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב כל הנחשלים אחריהם בדרך, ולהינקם מן האומות כי גיבורים היו. לכך אמר יעקב: דן ידין עמו - ינקום נקמת עמו
כאחד - כל
שבטי ישראל - היה נוקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם, כמו: כי ידין ה' את עמו וגו'. ודם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו. וכמו: ידין בגוים מלא גויות מחץ ראש על ארץ רבה.

פסוק יז
יהי - שבטו של.
דן נחש עלי דרך - להרוג את האומות.
ויפול רוכבו - האויבים נופלים לפניו.

פסוק יח
לישועתך - דן
קויתי ה' - שיושיע אותך וישגבך על האומות.

פסוק יט
גד גדוד - גדוד ישראל יגודו אחריו, כשיהיו הולכים למלחמת יהושע, וכדכתיב: חלוצים תעברו לפני אחיכם ובשוב גד מן המלחמה ישובו של גד אחר עקיבן של ישראל, שכן דרך כשיוצאין למלחמה יוצאין תחלה ובחזרתן הם אחרונים לשמור את השבטים מן המלחמה, פן ירדפו האויבים אחריהם.

פסוק כ
מאשר שמנה לחמו - כי מאשר היו מביאין שמן זית ומטגנים מאכלם בשמן. וכן אמר משה: ברוך מבנים אשר. יברכוהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו.
והוא יתן מעדני מלך - מס של שמן היו גובין ממנו מלכי ישראל למשוח בו לעדן את בשרם, כדאמרינן במנחות: אנפיקונון שמן זית שלא הביא שליש. ולמה סכין אותו? שמשיר את השער ומעדן את הבשר. כמו: היתה לי עדנה בשר חלק.

פסוק כא
אילה שלוחה - גבורים קלים כאילות, כדכתיב: וכצבאים על ההרים למהר.
הנותן אמרי שפר - בשובם מן המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות משופרות של נצחון המלחמה, וכדכתיב: זבולון עם חרף נפשו למות, ונפתלי על מרומי שדה, כדרך הצבאים הרצים על מרומי הרים.

פסוק כב
בן פורת יוסף בן פורת עלי עין - הרי פסוק זה דוגמת לחצאים בראש המקרא, אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכופל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו, כמו: נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו. עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו. הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל. ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב.
אף כאן: בן פורת יוסף - בן הפורה וגדל יוסף. ועל מה הוא גדל?
בן פורת עלי עין - גדל ורבה על עין להסתכל למעלה מן העין, בקומתו וביופיו. בנות מצרים.
צעדה - כל אחת ואחת.
עלי שור - לשון ראייה. כפל לשון של עלי עין. כמו: ומגבעות אשורנו, שהיו בנות מצרים צועדות והולכות לראותו כמו אשת פוטיפר וחברותיה. ומתוך כך -

פסוק כג
וימררוהו ורובו - מתוך שנתנה אשת פוטיפר עיניה בו השליכוהו בבית האסורים.

ורבו - כפל לשון של חצים שבפסוק כמו: יסבו עליו רביו. חציו. ולכן הוא נדגש, אבל מגזירת מריבה יאמר אשר רבו בני ישראל, כמו: מן קם קמו, מן שב שבו, כך יאמר מן הרב רב עם ישראל רבו.ומדמה הפסוק לשון הרע של פוטיפר לחצים, כדכתיב: חץ שחוט לשונם מרמה דבר. וידרכו את לשונם קשתם שקר.

ורבו - מגזרת רבב. כמו סבו מן סבב, צהלי ורוני מן רנן.

רבו - שיטרוט בלע"ז.

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו - הקשת החזק שקורין אלבלטרא מושיבין אותו על עץ איתן וחזק שקורין פורקא והמושך בקשת ההוא אם הוא אדם חזק מאד, מושך את חבל הקשת בזרועיו ונכפפין זרועיו עד גופו ויורה החץ למרחוק. ואם הוא חלש אינו יכול למשוך החבל. וכן פירוש המקראות מצרים ירו בו חצים ונתנוהו בבית הסוהר, וענו בכבל רגלו - והוא יצא ומלך עליהם כי קשת שלו היה חזק ואיתן משלהם ואסרם, כדכתיב: לאסור שריו בנפשו.

ויפוזו זרועי ידיו - נכפפו זרועיו במושכו חבל הקשת וזרק חיציו עליהם, כי איש חזק היה למשוך איתן הקשת שקורין פורקא. וכן מצינו זרוע אצל דריכת קשת, כדכתיב: ונחתה קשת נחושה זרועתי והוא לשון דריכת קשת. וכן: כי חציך נחתו בי. ותנחת עלי ידיך.

ויפוזו - נכפפו. כמו: ויהי דוד מפזז ומכרכר. פיזוז בידים. כירכור ברגלים. ויפוזו מן פזז. כמו: יסובו מן סבב.

מידי אביר יעקב - ע"י הקב"ה בא לו זה הניצחון והממשלה.

אביר יעקב - כפל לשון של.

רועה אבן ישראל - וכן: אביר הרועים אשר לשאול וגם הרועים קרואים אבירים, על שהבקר והשוורים קרואים אבירים, כדכתיב: עדת אבירים בעגלי עמים. וכן: סבבוני פרים רבים אבירי בשן כתרוני.

מידי אביר יעקב - מי גרם לך זאת? הקב"ה שהוא אביר יעקב, האלהים הרועה אותי עד היום הזה. שע"י גדולתך זן אותי במצרים.

משם - הקב"ה גרם להיות.

רועה אבן ישראל - משפחת ישראל שכלכל יוסף את אביו ואת אחיו. אבן לשון אב ומשפחה. נו"ן יתירה כמו נו"ן של שגעון ועורון. ומ"ם של ריקם. ותהי הכנם.

פסוק כה

מאל אביך - בא לך כל זה. והוא יעזרך.

ברכות תהום - שהתהום עולה ומשקה את הארץ.
ברכות שדים - שלא יהא השדים צומקים ולא ימותו הילדים מחוסר חלב.
ורחם - ואף בתוך הרחם לא ימותו העוברים, ולעניין הקללה כתיב למפרע: תן להם רחם משכיל ואפילו כשיגדלו יהיו השדים צומקים. ולא זו אף זו.

פסוק כו

ברכות אביך גברו על ברכות הורי - ברכות אביך יעקב שבירכני הקב"ה, כדכתיב: והנה ה' נצב עליו וגו' גברו על ברכות הרים, כדכתיב שם: ופרצת ימה וקדמה וגו' נחלה טובה ובלא מצרים, מעולה מכל הרי עולם.
עד תאות - עד סוף.
גבעות עולם - לשון והתאויתם. תתאו לבא חמת. וברכות משה מוכיחין על פסוק זה. כי הורי לשון כפל של גבעות עולם, דכתיב שם: ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם, ואותן ברכות תהיינה לראש יוסף.
נזיר אחיו - מלך על אחיו.

פסוק כז

בנימין זאב יטרף - על שאול שהיה מלך ראשון נתנבא שפשט בכל סביבותיו בכל האומות וכתב שם: בכל אשר יפנה ירשיע. שחבל בכל האומות. וגם בנימין היה עם מלכי יהודה הצדיקים אשר גברו על האומות, כדכתיב באסא וביהושפט וביחזקיהו.
ולערב יחלק שלל - שכן מנהגו של זאב. זאב ערבות ישדדם. כזאבי עקב לא גרמו לבקר.

פסוק כח

אשר כברכתו - העתיד לבא כמו שאמור למעלה: אשר יקרא אתכם באחרית הימים.

פסוק ל

לאחוזת קבר - ולא יוכלו לערער מלקוברני.

פסוק לג

ויאסוף רגליו - הכניסן במיטתו כי עד עתה היה יושב, כדכתיב: וישב על המטה. ויוצא אותם יוסף מעם ברכיו. להגיד כח חזקתו של יעקב, שנתן הקב"ה בו כח עד עת גויעה.

פרק נ

פסוק ב

לחנוט - פתרונו לפי עניינו. ומנחם פירשו: מגזרת חנטה פגיה.

פסוק ה
ואשובה - אל ידאג שאני מניח את ארצו לגמרי.

פסוק ט
ויעל עמו - העלה יוסף עמו.
גם רכב גם וגו' - כמו ויעל עולות. לשון מפעיל.

פסוק יא
יושב הארץ הכנעני - כלומר: וירא הכנעני שהוא יושב הארץ ההיא.

פסוק טז
ויצוו אל יוסף לאמר - ויצוו לפני [הליכתם לשלוחים] צנועים לאמר אל יוסף.

פסוק כ
אלהים חשבה לטובה - הקב"ה גרם לכם ואתם לא פשעתם כי לטובתכם נתכוין הקב"ה.

פסוק כג
גם בני מכיר - בנים שניים ומ"מ של אפרים פרו ורבו יותר, כמו שאמר יעקב: ואחיו הקטן יגדל ממנו.

פסוק כד
ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת ואלהים פקוד יפקוד וגו' - ופסוק שאחריו מוכיח שהשביעם להעלותו עמהם.

פסוק כו
ויישם - כמו ויושם. וכן: וייקץ נח כמו ויוקץ. מן (ישב) (נ"א שוב) ויושב. מן יצא המוצאים. היא מוצאת. מן ירד והורד המשכן.
בארון - נקבר בארץ. כי עתידים היו להעלותו בארון. כששבת מהם אף וחרון. ועברו ירדן. בשמחה ורון. חבצלת השרון. ונחסל ויחי. אשפוך את שיחי. להודי ושבחי. לאמץ את כחי. השב נדחי. ואם אבד נצחי. מבטן גוחי. ירח ניחוחי. מבור רק שלחי. דברים עד תומם. הספר נחסל. מפי רב דמם. עד כי הוא סלסל. לוחות המרומם. איש עניו פסל. ובראש אלה שמות. יסוד החכמות. לאוילים ראמות. את צור ראש אומות. ילביש מאמות. לו שארית חמות. יבנה הנשמות. חרושות כשדמות. יהיה מערמות. עפר החומות. ואבנים שלימות. כולם מתאימות. כפרת אשמות. נפשות העגומות. יבנה בחומות. בהר ממקומות. ולא יעלו במות חלבי הבהמות.